

विशेषाधिकार समिती कक्ष
विशेषाधिकारांबाबतची माहिती

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय
"ड-१०" कक्ष

विधानपरिषद विशेषाधिकार समिती कक्ष

विधानसभा विशेषाधिकार समिती कक्ष

कक्ष अधिकारी तथा माहिती अधिकारी (श्री.उमेश शिंदे)

उप सचिव (विधी) तथा अपिलीय अधिकारी (श्री.एन.जी.काले)

सह सचिव (श्री.यु.के.चव्हाण)
(विधानपरिषद विशेषाधिकार समिती कक्ष)

अतिरिक्त सचिव (श्री.भा.ना.कांबळे)
(विधानसभा विशेषाधिकार समिती कक्ष)

"ड-१०" कक्षाकडे सोपविण्यात आलेली कामे,

- (१) विधानपरिषद/ विधानसभा सदस्यांकडून प्राप्त झालेल्या विशेष हक्क भंगाच्या सूचना मा.सभापती/मा.अध्यक्ष यांच्या मान्यतेकरीता सादर करणे.
- (२) विधानपरिषद/विधानसभा सदस्यांच्या अटक व सुटकेसंदर्भात मा.सभापती/मा.अध्यक्ष यांना प्राप्त झालेली माहिती सर्व सन्माननीय सदस्यांना अवगत करणे.
- (३) सभागृहात झालेले सदस्यांचे निलंबन तसेच इतर व्यक्तींकडून झालेल्या सभागृहाच्या अवमानजनक प्रकरणासंदर्भात सभागृहाने घेतलेल्या निर्णयानुसार कार्यवाही करणे.
- (४) विधानपरिषद/विधानसभा विशेष हक्क समितीच्या बैठका आयोजित करण्यासंदर्भात कार्यवाही करणे.
- (५) विधानपरिषद/विधानसभा विशेष हक्क समितीच्या निर्णयानुसार समितीचे अहवाल तयार करून सभागृहास सादर करणे.
- (६) इतर राज्यांमधून महाराष्ट्र राज्यात अभ्यास दौऱ्याकरीता आलेल्या विधानपरिषद/विधानसभा विशेष हक्क समित्यांची व्यवस्था करणे.

विधानपरिषद विशेषाधिकार समिती

(सन २०१२-२०१३)

अ.क्र.	समिती सदस्यांची नावे
१	श्री. हेमंत टकले, वि.प.स.तथा समिती प्रमुख,
२	श्री. संजय पाटील, वि.प.स.
३	श्रीमती. विद्या चव्हाण, वि.प.स.
४	श्री. जयवंतराव जाधव, वि.प.स.
५	श्री. भाई जगताप, वि.प.स.
६	श्री. चरणसिंग सप्रा, वि.प.स.
७	श्री. शरद रणपिसे, वि.प.स.
८	श्री. जयंत पाटील, वि.प.स.
९	श्री. चंद्रकांत पाटील, वि.प.स.
१०	श्री. भाई गिरकर, वि.प.स.
११	श्री.गोपीकिशन बाजोरिया, वि.प.स.

विधानसभा विशेषाधिकार समिती

(सन २०१२-२०१३)

अ.क्र.	समिती सदस्यांची नावे
१	श्री. सुभाष झनक, वि.स.स. तथा समिती प्रमुख,
२	श्री. चंद्रकांत हंडोरे, वि.स.स.
३	श्री. रामरतनबापू राऊत, वि.स.स.
४	श्री. कृष्णा हेगडे, वि.स.स.
५	श्री. जयकुमार गोरे, वि.स.स.
६	श्री. दिपक केसरकर, वि.स.स.
७	श्री. प्रकाश डहाके, वि.स.स.
८	श्री. शंकर धोंडगे, वि.स.स.
९	श्री. जयप्रकाश दांडेगावकर, वि.स.स.
१०	श्री. गोपाळ शेटी, वि.स.स.
११	श्री. सुरेश हाळवणकर, वि.स.स.
१२	श्री. प्रताप सरनाईक, वि.स.स.
१३	श्री. विजय शिवतारे, वि.स.स.
१४	श्री. विनय कोरे, वि.स.स.
१५	श्री. नितीन भोसले, वि.स.स.

क्रमांक : वि.प../वि.ह.स./ ४३२५६ /ड-१०
महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय,
विधान भवन, मुंबई
दिनांक : ३१ ऑक्टोबर, २०१३

:: ज्ञापन ::

**विषय : महाराष्ट्र विधानपरिषदेच्या विशेषाधिकार समितीवर सदस्यांची
नामनियुक्ती (सन २०१३ - २०१४)**

मा. सभापती, विधानपरिषद यांनी दिनांक २२ ऑक्टोबर, २०१३ रोजी म.वि.प. नियम २४५ अन्वये विधानपरिषदेच्या विशेषाधिकार समितीवर सन २०१३ - २०१४ या वर्षासाठी खालील सदस्यांची नामनियुक्ती केली आहे :-

- (१) श्री. हेमंत टकले, वि.प.स.
- (२) श्री. भाई जगताप, वि.प.स.
- (३) श्री. चरणसिंग सप्रा, वि.प.स.
- (४) श्री.शरद रणपिसे, वि.प.स.
- (५) श्री.मुजप्फर हुसेन, वि.प.स.
- (६) श्री.संजय पाटील, वि.प.स.
- (७) श्री. जयवंतराव जाधव, वि.प.स.
- (८) श्रीमती. विद्या चव्हाण, वि.प.स.
- (९) डॉ.रणजित पाटील, वि.प.स.
- (१०) श्री. रामनाथ मोते, वि.प.स.
- (११) अॅड. अनिल परब, वि.प.स.

श्री. हेमंत टकले, वि.प.स. हे या समितीचे समिती प्रमुख असतील.

(उत्तमसिंग चव्हाण)
अतिरिक्त सचिव,
महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

:: ज्ञापन ::

**विषय : महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेषाधिकार समितीवर सदस्यांची
नामनियुक्ती (सन २०१३ - २०१४)**

मा. अध्यक्ष, विधानसभा यांनी २४ सप्टेंबर, २०१३ रोजी म.वि.स. नियम २७८ अन्वये विधानसभेच्या विशेषाधिकार समितीवर सन २०१३ - २०१४ या वर्षासाठी खालील सदस्यांची नामनियुक्ती केली आहे :-

- (१) श्री. सुभाष झनक, वि.स.स.
- (२) श्री. चंद्रकांत हंडोरे , वि.स.स.
- (३) श्री. अमिन पटेल , वि.स.स.
- (४) श्री. कृष्णा हेगडे, वि.स.स.
- (५) श्री. जयकुमार गोरे , वि.स.स.
- (६) श्री. दिपक केसरकर, वि.स.स.
- (७) श्री. प्रकाश डहाके, वि.स.स.
- (८) श्री. शंकर (अण्णा) धोंडगे, वि.स.स.
- (९) श्री. के.पी.पाटील, वि.स.स.
- (१०) श्री. गोपाळ शेठ्टी, वि.स.स.
- (११) श्री. रविंद्र चव्हाण, वि.स.स.
- (१२) श्री. प्रताप सरनाईक, वि.स.स.
- (१३) श्री. ओमप्रकाश राजेनिंबाळकर, वि.स.स.
- (१४) अॅड. उत्तमराव ढिकले, वि.स.स.
- (१५) श्री. विनय कोरे, वि.स.स.

श्री. सुभाष झनक, वि.स.स., हे या समितीचे समिती प्रमुख असतील.

(अशोक मोहिते)
सह सचिव,
महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

२/-

**विशेषाधिकार भंगाचा प्रश्न तपासण्या संदर्भात उपयोगी असलेले
संदर्भ ग्रंथ व नियमातील तरतुदी :**

राज्य विधानमंडळाच्या सदस्यांचे अधिकार, हक्क व उन्मुक्ती या विषयी कोणताही शासन नियमावली नाही. सदस्यांचे विशेषाधिकार हे संहिताबद्ध (Codify) केलेले नाहीत. या संदर्भात भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद १०५ व १९४ प्रमाणे अनुक्रमे संसद व संसद सदस्यांना तसेच राज्य विधानमंडळे व त्यांच्या सदस्यांना विशेषाधिकार प्रदान करण्यात आलेले आहेत. सन्माननीय सदस्यांचे भाषण स्वातंत्र्य यासह संविधानाचा प्रारंभ होण्याच्या दिनांकाला म्हणजेच दिनांक २६ जानेवारी, १९५० रोजी, इंग्लंडच्या पार्लमेंटला जे विशेषाधिकार होते तेच भारतीय संसदेला व राज्य विधानमंडळांना असतील, अशा प्रकारची तरतूद संविधानाच्या उक्त अनुच्छेदांमध्ये आहे. यासंदर्भात इंग्लंडच्या पार्लमेंटला असलेल्या विशेषाधिकारांबाबत ऊहापोह करणारे ग्रंथ प्रमाण मानले जातात. त्यापैकी महत्वाच्या ग्रंथांची नावे पुढील प्रमाणे आहेत.

(अ) भारताच्या संविधानातील अनुच्छेद १९४.

(ब) विशेषाधिकारासंदर्भात ऊहापोह करणाऱ्या संदर्भ ग्रंथाची नावे.

१) The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliamen -By Erskine May.

२) Practice and Procedure of Parliament - By Kaul & Shakhder.

विधानपरिषद / विधानसभा विशेषाधिकार समितीने अनुसरावयाची

कार्यपध्दती

मा. सभापतींनी / मा. अध्यक्षानी दिलेल्या निदेशातील निदेश क्रमांक ७ अन्वये प्रस्तुत प्रकरणी विचारविनिमय करण्याकरिता शक्य तितक्या लवकर समितीची प्राथमिक बैठक घेऊन प्रकरण हाताळण्याकरीता कार्यपध्दती निश्चित करण्यात येते.

प्रकरण विचारात घेण्याकरिता विधानसभा विशेष हक्क समितीच्या होणा-या प्राथमिक बैठकीत सदर प्रकरणाशी संबंधित कागदपत्रांचा अभ्यास केल्यानंतर हे प्रकरण सकृतदर्शनी विशेषाधिकारभंगाचे आहे किंवा नाही याबाबत समितीस प्रथम निर्णय घेण्यात येते व समितीने सदर प्रकरण सकृतदर्शनी विशेषाधिकारभंगाचे नाही असा निर्णय घेतला तर समितीस त्यानुसार अहवाल सादर करावा लागते.

परंतु सदर प्रकरण सकृतदर्शनी विशेषाधिकार भंगाचे आहे असा समितीने निर्णय घेतला तर यासंबंधातील प्रथेनुसार पुढील कार्यपध्दतीचा अवलंब करण्यात येते.

(१) ज्या व्यक्तीविरुद्ध हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करण्यात आला आहे, त्यांना "कारणे दाखवा" नोटीस पाठवून १५ दिवसांच्या आत आपले लेखी निवेदन सादर करण्याची विनंती करण्यात येते.

(२) हक्कभंगाची सूचना देणा-या सदस्यांनाही त्यांना आवश्यक वाटत असल्यास त्यांचे लेखी निवेदन सादर करण्याची विनंती करण्यात येते.

(३) संबंधितांकडून लेखी निवेदने प्राप्त झाल्यानंतर सदर प्रकरणी विचारार्थ मुद्दे निश्चित करण्यात येते.

(४) साक्षीपुरावा नोंदविण्यासाठी बैठक किंवा बैठकीचे दिवस निश्चित करण्यात येते.

(५) सदर प्रकरणी विचारार्थ निश्चित करण्यात आलेल्या मुद्द्यांची एक प्रत हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करणा-या सदस्यांना आणि अवमानकर्त्यांना पाठविण्यात येऊन त्यांना समितीसमोर साक्षीपुराव्यासाठी हजर रहाण्याबाबत विनंती करण्यात येते.

(६) हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करणारे सदस्य तसेच ज्यांच्याविरुद्ध हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करण्यात आला आहे त्या व्यक्तींना, त्यांच्यातर्फे साक्षीदार समितीसमोर आणायचे असल्यास अशा व्यक्तींची नावे त्यांच्या पत्त्यांसह कळविण्याबाबत विनंती करण्यात यावी. अशाप्रकारे नावे प्राप्त झाल्यानंतर समितीने मान्य केलेल्या साक्षीदारांचा साक्षीपुरावा नोंदवून घेण्यात येते.

(७) साक्षीपुराव्याच्या वेळी दोन्ही पक्ष म्हणजेच हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करणारे सदस्य व अवमानकर्ते यांना एकमेकांची तसेच त्यांच्यावतीने आलेल्या साक्षीदारांची उलट तपासणी करण्याची परवानगी देण्यात येते.

(८) अवमानकर्त्या व्यक्तीने वकिलाचे सहाय्य घेण्यासंबंधी परवानगी देण्याबाबत विनंती केल्यास सामान्यतः ती नाकारण्यात येते कारण, पूर्वोदाहरणावरून असे दिसून येते की, अशी परवानगी देण्यात आल्यास समितीचे काम रेंगाळते आणि त्यामुळे समितीस अहवाल सादर करण्यासाठी सभागृहास वारंवार मुदतवाढीची विनंती करणे भाग पडते. तथापि, अवमानकर्त्यास वकिलाचे सहाय्य घेण्यास परवानगी

देण्याबाबत समितीने निर्णय घ्यावयाचे ठरविल्यास त्यास मा.सभापतींची/मा. अध्यक्षंची पूर्व परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

(९) समितीपुढे नोंदविण्यात आलेला साक्षीपुरावा विचारात घेण्यात येऊन प्रकरणासंबंधीचे निष्कर्ष काढण्यात येते.

१०) या प्रकरणी त्यानुसार तयार करण्यात आलेल्या प्रारूप अहवालावर विचार करण्यात येऊन तो संमत करण्यात येते.

उपरोक्त कार्यपध्दती ही नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वावर आधारीत असून अद्यापपावेतो सर्व प्रकरणांबाबत अशीच कार्यपध्दती अवलंबण्यात येते.

विशेषाधिकारांबाबत राज्यघटनेतील तरतुदी :

संसद व तिचे सदस्य यांच्या शक्ती, विशेषाधिकार व उन्मुक्ती

१०५. (१) या संविधानाचे उपबंध आणि संसदेच्या कार्यपध्दतीचे विनियमन करणारे नियम व स्थायी आदेश यांच्या अधीनतेने, संसदेत भाषणस्वातंत्र्य असेल.
- (२) संसदेचा कोणताही सदस्य, संसदेत किंवा तिच्या कोणत्याही समितीत त्याने केलेल्या कोणत्याही वक्तव्याच्या किंवा त्याने केलेल्या कोणत्याही मतदानाच्या बाबतीत, कोणत्याही न्यायालयात कोणत्याही कार्यवाहीस पात्र होणार नाही आणि कोणतीही व्यक्ती संसदेच्या कोणत्याही सभागृहाच्या प्राधिकारा अन्वये किंवा त्याखाली प्रकाशित झालेला कोणताही अहवाल, कागदपत्र, मतदान किंवा कामकाजवृत्त यांच्या प्रकाशनाबाबत याप्रमाणे पात्र होणार नाही.
- (३) अन्य बाबतीत, संसदेचे प्रत्येक सभागृह आणि प्रत्येक सभागृहाचे सदस्य व समित्या यांच्या शक्ती, विशेषाधिकार व उन्मुक्ती या, संसद कायद्याद्वारे वेळोवेळी निश्चित करील अशा असतील. आणि, याप्रमाणे निश्चित होईपर्यंत, त्या, सभागृहाला आणि त्याच्या सदस्यांना आणि समित्यांना "संविधान (चव्वेचाळिसावे विशोधन) अधिनियम, १९७८" याचे कलम १५ अंमलात येण्याच्या लगतपूर्वी जशा होत्या तशा असतील.
- (४) खंड (१), (२) व (३) यांच्या तरतुदी जशा संसदेच्या सदस्यांच्या संबंधात लागू आहेत तशा त्या, या संविधानाच्या आधारे संसदेच्या कोणत्याही सभागृहात किंवा तिच्या कोणत्याही समितीत भाषण करण्याचा व अन्यथा तिच्या कामकाजात भाग घेण्याचा अधिकार असलेल्या व्यक्तींच्या संबंधात लागू असतील.
१२१. सर्वोच्च न्यायालयाच्या किंवा उच्च न्यायालयाच्या कोणत्याही न्यायाधीशाने आपली कर्तव्य पार पाडताना केलेल्या वर्तणुकीबाबत, यात यापुढे उपबंधित केल्यानुसार त्या न्यायाधीशास पदावरून दूर करण्याची विनंती करणारे समावेदन राष्ट्रपतीस सादर करण्याचा प्रस्ताव आल्याशिवाय संसदेत कोणतीही चर्चा करता येणार नाही.
१२२. (१) कार्यपध्दतीत एखादी तथाकथित नियमबद्ध गोष्ट घडली आहे या कारणावरून संसदेतील कोणत्याही कामकाजाची विधीग्राह्यता प्रश्नास्पद करता येणार नाही.

(२) संसदेमधील कार्यपध्दतीचे किंवा कामाज-चालनाचे विनियमन करण्याच्या अथवा संसदेत सुव्यवस्था राखण्याच्या शक्ती या संविधानाद्वारे किंवा त्याखाली ज्याच्या ठायी निहित करण्यात आल्या आहेत अशा, संसदेच्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने किंवा सदस्याने त्या शक्तीच्या केलेल्या वापराबाबत तो कोणत्याही न्यायालयाच्या अधिकारितेस अधीन असणार नाही.

राज्य विधानमंडळे व त्यांचे सदस्य यांच्या शक्ती, विशेषाधिकार व उन्मुक्ती

१९४. (१) या संविधानाचे उपबंध व विधानमंडळाच्या कार्यपध्दतीचे विनियम करणारे नियम व स्थायी आदेश यांच्या अधीनतेने, प्रत्येक राज्याच्या विधानमंडळात भाषणस्वातंत्र्य असेल.

(२) राज्य विधानमंडळाचा कोणताही सदस्य, विधानमंडळात किंवा त्याच्या कोणत्याही समितीत त्याने केलेल्या कोणत्याही वक्तव्याच्या किंवा त्याने केलेल्या कोणत्याही मतदानाच्या बाबतीत, कोणत्याही न्यायालयात कोणत्याही कार्यवाहीस पात्र होणार नाही, आणि कोणतीही व्यक्ती अशा विधानमंडळाच्या कोणत्याही सभागृहाच्या प्राधिकाराअन्वये किंवा त्याखाली प्रकाशित झालेला कोणताही अहवाल, कागदपत्र, मतदान व कामकाजवृत्त यांच्या प्रकाशनाबाबत याप्रमाणे पात्र होणार नाही.

(३) अन्य बाबतीत, राज्य विधानमंडळाचे सभागृह आणि अशा विधानमंडळाच्या सभागृहाचे सदस्य व समित्या यांच्या शक्ती, विशेषाधिकार व उन्मुक्ती या, ते विधानमंडळ कायद्याद्वारे वेळोवेळी निश्चित करील अशा असतील, आणि याप्रमाणे निश्चित होईपर्यंत त्या सभागृहाला आणि त्याच्या सदस्यांना व समित्यांना " संविधान (चव्वेचाळिसावे विशोधन) अधिनियम, १९७८" याचे कलम २६ अंमलात येण्याच्या निकटपूर्वी जशा होत्या तशा असतील.

(४) खंड (१), (२) व (३) यांचे उपबंध जसे राज्य विधानमंडळाच्या सदस्यांच्या संबंधात लागू आहेत तसे ते, या संविधानाच्या आधारे त्या विधानमंडळाच्या सभागृहात किंवा त्याच्या कोणत्याही समितीत भाषण करण्याचा व अन्यथा तिच्या कामकाजात भाग घेण्याचा अधिकार असलेल्या व्यक्तीच्या संबंधात लागू असतील.

२११. सर्वोच्च न्यायालयाच्या किंवा उच्च न्यायालयाच्या कोणत्याही न्यायाधीशाने आपली कर्तव्ये पार पाडताना केलेल्या वर्तणुकीबाबत राज्य विधानमंडळात कोणतीही चर्चा करता येणार नाही.

२१२. (१) कार्यपध्दतीत एखादी तथाकथित नियमबाह्य गोष्ट घडली आहे या कारणावरून राज्य विधानमंडळातील कोणत्याही कामकाजाशी विधिग्राह्यता प्रश्नास्पद करता येणार नाही.

(२) राज्य विधानमंडळातील कार्यपध्दतीचे किंवा कामकाज-चालणाचे विनियमन करण्याच्या अथवा विधानमंडळात सुव्यवस्था राखण्याच्या शक्ती या संविधानाद्वारे किंवा त्याखाली ज्याच्या ठायी निहित करण्यात आल्या आहेत अशा, विधानमंडळाच्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने किंवा सदस्याने त्या शक्तींच्या केलेल्या वापराबाबत तो कोणत्याही न्यायालयाच्या अधिकारितेस अधीन असणार नाही.

भारतीय संविधानातील विशेषाधिकाराबाबत तरतुदीतील मूळ आशय, म्हणजेच, ब्रिटिश संसदेला जे विशेषाधिकार आहेत तेच भारतीय संसदेला व राज्य विधानमंडळांना आहेत. ह्या विशेषाधिकारांपैकी सर्वाधिक महत्वाचा विशेषाधिकार म्हणजे, संसदेतील भाषण स्वातंत्र्य.

सभागृहात भाषण स्वातंत्र्याचा विशेषाधिकार (Freedom of Speech in the House)

संसदीय कर्तव्य पार पाडतानाचा सर्वात महत्वाचा विशेषाधिकार म्हणजे भाषण स्वातंत्र्याचा आहे. अनुच्छेद १९ मध्येही नागरिकांना भाषण स्वातंत्र्याचा अधिकार दिलेला आहे. परंतु, अनुच्छेद १०५ आणि १९४ मध्ये संसद व विधानमंडळांच्या सदस्यांच्या भाषण स्वातंत्र्यावर अधिक भर दिला आहे. अनुच्छेद १९ खाली दिलेल्या भाषण स्वातंत्र्यावर रास्त बंधने आहेत. जसे, लाइबल (Libel) कायदा, निंदाजनक वक्तव्याबद्दल सामान्य व्यक्तीविरुद्ध कायदेशीर कार्यवाही तात्काळ सुरु करता येणे. परंतु सभागृहामध्ये किंवा तिच्या एखाद्या समितीमध्ये संसद सदस्याचे वक्तव्य, निंदा करणारे किंवा बदनामी करणारे आहे, या कारणावरून त्याच्यावर कोणतीच कारवाई करता येत नाही. तो अशा कारवाईपासून उन्मुक्त असतो.

सन्माननीय सदस्यांच्या भाषण स्वातंत्र्याच्या अधिकाराबद्दल मा.सर्वोच्च न्यायालयाने पंडित एम.एस.एम.शर्मा याप्रकरणी असा निर्णय दिला की, संसदेचे विधीमंडळ विशेषाधिकार (१०५/१९४) हे विशेष स्वरूपाचे असून नागरिकांना जे घटनेच्या अनुच्छेद १९(१) अन्वये प्राप्त झालेले मुलभूत अधिकार हे सर्वसाधारण आहेत. यात वाद निर्माण झाल्यास विशेषाधिकाराला प्राधान्य देणे आवश्यक आहे. (The Fundamental rights under Article १९(१) (a) has to yield to the privileges of Parliament and State Legislature under Article १९४(३))

भाषण स्वातंत्र्याच्या आधारे सदस्यांना सभागृहात लोकांची गाऱ्हाणी मांडावयाची असतात आणि सार्वजनिक महत्वाच्या बाबींकडे लक्ष वेधावयाचे असते. असे करताना त्यांच्यावर कोणतेच दडपण नसले पाहिजे. आपले विचार आणि आपली मते त्यांना मोकळेपणाने मांडता आली पाहिजेत. सभागृहात

किंवा संसदीय समित्यांमध्ये, सदस्याला हवे ते बोलण्याचे स्वातंत्र्य आहे. फक्त त्याने सभागृहातील वा संबंधित समितीतील अंतर्गत शिस्त पाळली पाहिजे. बाहेरच्या कोणत्याही प्राधिकाऱ्याला त्यात हस्तक्षेप करता येत नाही. कोणाचीही भीडमुर्वत व बाळगता किंवा कोणाच्याही रागलोभाची फिकीर न करता समित्यांमध्ये किंवा सभागृहात बोलता येण्यासाठी भाषण स्वातंत्र्य ही एक नितांत गरज असते. कायदेशीर कार्यवाहीपासून संपूर्ण उन्मुक्ती असल्याशिवाय, सदस्य निर्भीडपणे आणि मोकळेपणाने बोलेल अशी अपेक्षा करता येत नाही. म्हणून संसदेव्यतिरिक्त कोणत्याही न्यायालयात वा कोणत्याही प्राधिकरणासमोर संसद सदस्याविरुद्ध संसदेच्या सभागृहात वा संसदेच्या समित्यांमध्ये त्याच्या कोणत्याही वक्तव्याबद्दल किंवा त्याने केलेल्या मतदानाबद्दल कोणतीही कारवाई करता येऊ नये अशी तरतूद संविधानात केलेली आहे. संसदेत किंवा संसदीय समितीत बोलल्याबद्दल सदस्याला धक्काबुक्की करणे किंवा त्याच्यावर कोणतीही कारवाई करणे वा कायदेशीर दावा करणे हा विशेषाधिकारभंगही आहे.

सुरवातीला अधिनियमित करण्यात आलेल्या संविधानातील तरतुदींमध्ये अशी व्यवस्था होती की, संविधानाच्या सुरुवातीस ब्रिटीश हाऊस ऑफ कॉमन्स, त्यांचे सदस्य आणि समित्या यांचे जे विशेषाधिकार असतील तेच, आमची संसद कायद्याने अशा विशेषाधिकारांची पूर्णतः किंवा अंशतः व्याख्या करणार नाही तोपर्यंत चालू राहतील. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे म्हणजे, संसदेने कधी कोणत्याही एखाद्या विशिष्ट विशेषाधिकाराची कायद्याने तरतूद केली, तर ब्रिटीशांची पूर्वोदाहरणे त्यां संबंधात आणि तेथवर आमच्या संसदेत लागू होणार नाहीत. परंतु १९७८ मध्ये खंड ३ मध्ये सुधारणा करून अशी तरतूद करण्यात आली की, संविधानातील विनिर्दिष्ट केलेल्या विशेषाधिकारांव्यतिरिक्त अन्य विशेषाधिकारांच्या बाबतीत, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहाचे, त्यातील सदस्यांचे व समित्यांचे अधिकार, विशेषाधिकार आणि उन्मुक्ती, ह्या संविधान - चव्वेचाळिसावे विशोधन अधिनियम १९७८ (२० जून १९७९ पासून अमलात) च्या अगोदर सभागृह, सदस्य आणि समित्या यांच्या बाबतीत होत्या, त्याच असतील. खरे तर ह्या सुधारणेने केवळ, ब्रिटीश हाऊस ऑफ कॉमन्स संबंधातील शब्द गाळून, फक्त शाब्दिक बदल केला. मूळ बाब तशीच राहिली. वेगळ्या शब्दांत सांगायचे म्हणजे, संविधानात उल्लेखिलेले अधिकार, विशेषाधिकार यांव्यतिरिक्त, प्रत्येक सभागृहाला, त्यातील सदस्यांना आणि समित्यांना व्यवहारतः ब्रिटीश हाऊस ऑफ कॉमन्सला २६ जानेवारी, १९५० ला जे अधिकार व विशेषाधिकार होते, तेच आहेत.

विशेषाधिकार

संसदीय विशेषाधिकारांची यादी करता येते, परंतु अशी कोणतीही यादी ही केव्हाच परिपूर्ण असणार नाही. सभागृहे, सदस्य आणि समित्या यांचे महत्वाचे विशेषाधिकार पुढील प्रमाणे आहेत.

● भाषणस्वातंत्र्य व सभागृहाची कार्यवाही याबाबतचे विशेषाधिकार

(भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद १०५ (२) व १९४ (२) मधील तरतुदीनुसार)

१. संसदेत भाषण स्वातंत्र्य असेल. (संविधानाचा अनुच्छेद १०५ (१) व १९४) ;
२. संसदेत किंवा तिच्या एखाद्या समितीत एखाद्या सदस्याने केलेले वक्तव्य वा केलेले मतदान याबद्दल कोणत्याही न्यायालयीन कार्यवाहीपासून उन्मुक्ती. (संविधानाचा अनुच्छेद १०५ (२) व १९४);
३. संसदेच्या अधिकारात प्रकाशित करण्यात आलेला, अहवाल, कागदपत्र, मतदान किंवा कामकाजवृत्त यांबद्दल कोणत्याही न्यायालयीन कार्यवाहीपासून त्या व्यक्तीला उन्मुक्ती (संविधानाचा अनुच्छेद १०५(२) व १९४);
४. संसदेतील कामकाजाबाबत न्यायालयाने चौकशी करण्यास प्रतिबंध (संविधानाचा अनुच्छेद १२२ व २१२);

● इतर विशेषाधिकार

(भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद १०५ (३) व १९४ (३) मधील तरतुदीनुसार)

५. संसदेचे सत्र सुरु असताना किंवा सुरु होण्याच्या अगोदर ४० दिवस व संपल्यानंतर ४० दिवसांपर्यंत कोणत्याही दिवाणी प्रकरणी सदस्याला अटक न करता येणे (दिवाणी प्रक्रिया संहिता खंड १३५ अ)
६. सदस्यांना ज्युरी सदस्य म्हणून न राहण्याची मोकळीक;
७. सदस्याची अटक, स्थानबध्दता, अपराधसिध्दी, कारावास वा कारावासातून सुटका याबद्दल सभागृहाला तत्काळ माहिती मिळण्याचा हक्क.
८. अध्यक्षाने परवानगीशिवाय सभागृहाच्या परिसरात अटक करण्यावर किंवा वैध आदेशिका बजावण्यावर प्रतिबंध.
९. सभागृहाच्या गुप्त बैठकीतील निर्णय वा कार्यवाही उघड करण्यावर प्रतिबंध.
१०. सभागृहाच्या परवानगीशिवाय सभागृहातील सदस्य वा अधिकारी यांनी सभागृहातील कार्यवाहीसंबंधात न्यायालयात साक्ष न देणे किंवा त्यासंबंधीचे कागदपत्र न्यायालयात दाखल न करणे.
११. दुसऱ्या सभागृहासमोर वा त्याच्या समितीसमोर, किंवा राज्य विधानमंडळाच्या सभागृहासमोर वा त्याच्या समितीसमोर, सभागृहातील सदस्याने वा अधिकाऱ्याने त्या

त्या अध्यक्ष्यांच्या परवानगीशिवाय साक्षीदार म्हणून हजर राहू नये, आणि त्यांना त्यांच्या इच्छेविरुद्ध हजर राहण्यास भाग पाडण्यात येऊ नये.

१२. समितीने करावयाच्या चौकशीसाठी, सर्वच समित्यांना संबंधित व्यक्तीला बोलावण्याचे वा संबंधित कागदपत्र वा अभिलेख मागवण्याचे अधिकार दिलेले आहेत. संसदीय समिती साक्षीदाराला हजर राहण्यास आदेशित करू शकते आणि समितीला उपयोगी पडतील असे दस्तावेज सादर करावयास भाग पाडू शकते.
१३. तिच्यासमोर तपासणी करण्यात येत असलेल्या साक्षीदाराला शपथ देवू शकते किंवा प्रतिज्ञा करावयास सांगू शकते.
१४. सभागृहाच्या पटलावर ठेवण्याअगोदर, संसदीय समितीसमोर दिलेला कोणताही साक्षीपुरावा आणि समितीचा अहवाल वा कार्यवाही, कोणालाही उघड करता येत नाही वा प्रकाशित करता येत नाही.

वर उद्धृत केलेले विशेषाधिकार आणि उन्मुक्ती यांच्याशिवाय प्रत्येक सभागृहाला आपले विशेषाधिकार आणि उन्मुक्ती यांचे संरक्षण करण्याचे आवश्यक असे आनुषंगिक अधिकार आहेत ते असे.

१. व्यक्ती संसद सदस्य असो वा नसो, तिने जर विशेषाधिकाराचा भंग केला असेल किंवा सभागृहाचा अवमान केला असेल तर तिला अटक करणे;
२. साक्षीदारांना हजर राहावयास सांगणे, आणि कागदपत्रे व अभिलेख मागवणे ;
३. आपली कार्यपध्दती आणि कामकाज चालन यांचे विनियमन करणे. (संविधानाचा अनुच्छेद ११८ व २०८)
४. आपले वादविवाद आणि कार्यवृत्ते यांचे प्रसिध्दीकरण रोखणे.
५. बाहेरील व्यक्तींना सभागृहात येण्याची बंदी करणे.

सदस्यांना अटकेपासून संरक्षण

सदस्यांना सभागृहाची/समितीची बैठक सुरु असतांना अटक करता येत नाही :

दिवाणी प्रकरणांमध्ये सत्र चालू असताना किंवा ज्या सभागृहाचा अथवा ज्या समितीचा जो सदस्य असेल त्या सभागृहाची वा समितीची बैठक चालू असताना त्या सदस्याला अटक तर करता येत नाहीच, परंतु संसदेच्या अधिवेशनाच्या ४० दिवसांपूर्वी किंवा नंतरही, किंवा तो सभागृहात जाताना वा तेथून येतानाही त्याला अटक करता येत नाही. नव्या दिल्लीबाहेरील एखाद्या ठिकाणाहून तो संसदेच्या वा तिच्या समितीच्या कामकाजासाठी येत असताना त्याच्याशी दंगामस्ती करण्यात आली किंवा त्याला कोणताही प्रतिबंध करण्यात आला तर तोही विशेषाधिकाराचा भंग होतो.

ह्या विशेषाधिकाराचा हेतू हा आहे की, संसद सदस्याला संसदेत सुरक्षितपणे येता यावे व कामकाजासाठी उपस्थित राहता यावे. फक्त दिवाणी प्रकरणांमध्येच संसद सदस्याला अटकेपासून उन्मुक्ती आहे. फौजदारी प्रकरणात किंवा प्रतिबंधक स्थानबध्दता कायद्याखाली ती लागू नाही. तशा प्रकारची अटक झाल्याबरोबर तशा अटकेची, स्थानबध्दतेची, दोषसिध्दीची आणि कारावासात टाकल्याची वा तेथून मुक्त केल्याची माहिती सभागृहाला त्वरीत द्यायलाच हवी. सभागृहाचा तो हक्कच आहे. संबंधित प्राधिकाऱ्याने लोकसभेच्या सदस्याची अटक, स्थानबध्दता, कारावास इ. घटना अध्यक्षांना त्वरीत कळवल्याच पाहिजेत. तसे त्यांनी न केल्यास सभागृहाचा हक्कभंग होतो. ही माहिती होईल तितक्या लवकर कळवावयास हवी. अशा प्रकरणी सदस्य देशाच्या कोणत्याही भागात असो, त्याच्यासंबंधीच्या उपरोक्त बाबी तारेने कळवावयास हव्यात आणि नंतर पत्राने.

सभागृहाच्या आवारात कोणतीही दिवाणी वा फौजदारी आदेशिका (समन्स) सदस्यावर बजावता येणार नाही..

अध्यक्ष वा सभापती यांच्या परवानगीशिवाय विधान भवन इमारतीमध्ये कोणतीही दिवाणी वा फौजदारी आदेशिका (समन्स) संसदेच्या किंवा विधानमंडळाच्या आवारात सदस्यावर बजावता येत नाही आणि सदस्याला संसदेच्या/विधानमंडळाच्या आवारात अटक करता येत नाही, हा नियम लागू आहे. ही उन्मुक्ती संसदेच्या/विधानमंडळाच्या परिसीमेत खाजगी व्यक्तीलाही लागू आहे. संसदेच्या/विधानमंडळाच्या परिसरात, फक्त संसदेच्या सभागृहांचेच किंवा अध्यक्ष/सभापतींचेच आदेश लागू असावेत, विधानमंडळाच्या अन्य शासकीय प्राधिकाऱ्यांचे वा स्थानिक प्रशासनाचे आदेश लागू असू नयेत, यासाठी हा नियम आहे. संसदेच्या आवारात १४४ कलमदेखील जारी करता येत नाही. प्राधिकाऱ्यांनी तसे करण्याचा प्रयत्न केला तर तो विशेषाधिकाराचा भंग आणि सभागृहाचा अवमान ठरतो. संसद परिसरात कलम १४४ च्या सदृश असलेले अध्यक्षांचे आदेश जारी करता येणे, ही एक वगळी गोष्ट आहे.

फौजदारी प्रकरणांमध्ये, ज्युरी म्हणून काम न करण्याची मोकळीक सदस्यांना असते. ज्या ठिकाणी ज्युरीची पध्दत असेल तेथे ज्युरर म्हणून बोलावल्यास जाणे हे प्रत्येक नागरिकाचे कर्तव्य असले तरी, संसद सदस्य आणि विधानमंडळ सदस्य यांना हा नियम लागू होत नाही.

न्यायालयासमोर सभागृहाची कागदपत्रे सादर करणेबाबत..

विधानमंडळ सचिवालयाचा अधिकारी वा अन्य व्यक्ती यांना सभागृहाच्या परवानगीशिवाय, सभागृहातील कार्यवाहीसंबंधातील कागदपत्रे सादर करण्यास किंवा, त्या संबधात साक्ष देण्यास भाग

पाडता येणार नाही. त्याचप्रमाणे तो ज्या सभागृहाशी संबंधित असेल, त्याव्यतिरिक्त अन्य सभागृहापुढे साक्षीदार म्हणून त्याने यावे यासाठी त्याच्यावर जबरदस्ती करता येणार नाही.

व्यक्तींनी सभागृहासमोर/समितीसमोर साक्षीसाठी उपस्थित राहणेबाबत..

व्यक्तींना आपल्यासमोर हजर राहण्यास सांगण्याचे किंवा कागदपत्रे वा अभिलेख सादर करण्यास सांगण्याचे अधिकार सर्वच संसदीय समित्यांना असतात. साक्षीदारांची पुढे नमूद करण्यात येणारी वर्तणूक ही विशेषाधिकारांचा भंग करणारी आणि समितीचा अवमान करणारी समजली जाते.

१. प्रश्नाची उत्तरे देण्यास नकार.
२. जाणीवपूर्वक खोटी साक्ष देणे, सत्य लपवणे किंवा समितीची दिशाभूल करणे.
३. समितीसमोर थिल्लरपणे वागणे आणि अवमानकारक उत्तर देणे.
४. समिती करीत असलेल्या चौकशीसंबंधीची कागदपत्रे नष्ट करणे किंवा महत्वाची कागदपत्रे खराब करणे.

संसदीय समितीचा संसदेइतकाच मान राखला पाहिजे. म्हणून जर कोणी संसदीय समितीच्या निर्णयावर टीकाटिप्पणी केली किंवा समितीच्या कार्यवाहीबद्दल अनुदगार काढले तर तो हक्कभंग होतो व सभागृहाचा अवमान ठरतो.

याशिवाय विशेषाधिकार कायद्याचा भाग म्हणून अभिरक्षेतील सदस्याला अध्यक्षंशी किंवा संसदीय समितीच्या अध्यक्षांनी, कोणत्याही आडकाठीशिवाय संपर्क साधण्याचा व विचारविमर्शाचा अधिकार असतो. स्थानबद्ध सदस्याने असे एखादे पत्र लिहिले असेल तर ते प्रशासनिक प्राधिकार्यांना रोखून धरता येत नाही.

जेव्हा एखादी बाब संसदीय/विधानमंडळ समितीच्या विचाराधीन असेल आणि त्या संबंधात समिती दररोज आपल्या बैठकी घेत असेल तेव्हा, संसद सदस्यांसह/विधानमंडळ सदस्यांसह कोणतीही व्यक्ती त्या बाबतीत निवेदन करू शकत नाही वा ते प्रसिध्दीसही देऊ शकत नाही. संसदीय समितीच्या कार्यवाहीवर जाहीर टीकाटिप्पणी करणे ही अत्यंत अयोग्य गोष्ट आहे, आणि तसे करण्याने सभागृहाचा अवमानही होऊ शकतो. समितीपुढे सादर केलेली कागदपत्रे वा लेख किंवा समितीच्या कार्याची वृत्ते प्रसिध्द करण्यानेही सभागृहाचा हक्कभंग होऊ शकतो.

सभागृह, समित्या व सदस्य यांचा विशेषाधिकार भंग

सभागृह किंवा त्यांच्या समित्या यांच्यावरील कोणत्याही प्रकारचा हल्ला, किंवा त्यांच्या विशेषाधिकारावर, हक्कांवर वा उन्मुक्तींवर आघात किंवा व्यक्तिशः सदस्यांवरील किंवा समिती

सदस्यांवरील अशा प्रकारचे आघात यांमुळेही हक्कभंग होतो. सभागृह या गुन्हाबद्दल शिक्षाही करू शकते. यातील मूलभूत तत्व हेच आहे की, सभागृह, त्याच्या समित्या वा त्यातील सदस्य यांना आपली कर्तव्ये दक्षतेने आणि परिणामकारकतेने पार पाडण्याच्या आड किंवा आपले काम निर्भयपणे वा निःपक्षपणे करण्याच्या आड ज्या कोणत्याही गोष्टी येत असतील, त्या संसदीय विशेषधिकारांचा भंग करणाऱ्या ठरतात. एखाद्या सदस्याला, तो सभागृहाच्या बैठकीस जात असताना अडवण्यात आले तर तो विशेषधिकारभंग होतो. संसद सदस्याला लाच देण्याचा प्रयत्न हाही विशेषधिकाराचा भंग होतो. जाणीवपूर्वक सभागृहाची दिशाभूल करणे आणि माहिती खोटी आहे याची कल्पना असूनही, ती सभागृहाला पुरवणे हाही एक गंभीर गुन्हा आहे. विशिष्ट विशेषधिकारभंगाशिवाय, सभागृहाचे प्राधिकार व प्रतिष्ठा यांविरुद्धचे, म्हणजे जसे त्यांचे आदेश न पाळणे, किंवा सभागृहांची, त्यांतील सदस्यांची, वा अधिकाऱ्यांची बदनामी करणे या सर्वांबद्दलही, सभागृहांच्या अवमानाबद्दल होते तशी शिक्षा होऊ शकते.

सभागृहाचा अवमान :

"सभागृहाचा अवमान" याची सर्वसाधारण व्याख्या अशी करता येईल. संसदेची दोन्ही सभागृहे, त्यांचे सदस्य, वा त्यांच्या समित्या व त्यांचे अधिकारी यांना आपली कार्ये आणि कर्तव्ये परिणामकारकपणे आणि दक्षतेने पार पाडण्यात प्रतिबंध करण्याची वा अडथळा आणण्याची कोणतीही कृती वा अकृती किंवा सभागृह, त्याचे सदस्य वा समित्या यांची प्रतिष्ठा व सन्मान यांना क्षती पोचणारी कृती वा अकृती सभागृहाचा अवमान म्हटली जाते. विशेषाधिकारभंग आणि सभागृहाचा अवमान यांतील फरक फार सूक्ष्म आहे. सर्वसाधारणपणे, विशेषाधिकाराचा भंग हा सभागृहाचा अवमान ठरू शकतो. त्याचप्रमाणे सभागृहाच्या अवमानात विशेषाधिकाराचा भंग असतोच. तरीही, "सभागृहाचा अवमान" या संकल्पनेची व्याप्ती मोठी आहे. क्वचित, कोणत्याही विशेषाधिकाराचा भंग न करताही सभागृहाचा अवमान केला जाऊ शकतो. खरे पाहता अवमान ह्या शब्दाची नेमकी व्याख्या करता येत नाही. विशिष्ट परिस्थितीत केलेली एखादी कृती ही अवमाननिदर्शक नसेल वा अन्य परिस्थितीत ती तशी असेलही. दुसऱ्या शब्दांत सांगावयाचे झाल्यास, अवमान झाला किंवा नाही याचा निर्णय देण्याचे काम संसदेच्या संबंधित सभागृहाकडेच सोपवणे इष्ट ठरते.

सर्वसाधारणपणे, संसदेच्या सभागृहांच्या किंवा तिच्या समित्यांच्या सर्वोच्चपणावर, प्राधिकारांवर किंवा प्रतिष्ठेवर करण्यात आलेल्या आघातांचा अंतर्भाव, "अवमान" या शब्दात होतो. सभागृहाचा अवमान झाल्याचे समजण्यात येते, अशा काही कृती पुढे दिल्या आहेत :

१. सभागृहे, त्यांच्या समित्या वा सदस्य यांची बदनामी होईल किंवा लोकांमधील त्यांचा आदर कमी होईल अशा प्रकारचे लिखाण वा भाषणे.
२. अध्यक्ष/सभापती त्यांची कर्तव्ये पार पाडत असताना, त्यांचे चारित्र्य वा त्यांचा निःपक्षपणा याबाबत शंका घेणे.
३. संसदीय समितीचा अहवाल हा पक्षपात करणारा आहे असा आरोप करणे.
४. कार्यवाहीचे खोटेच वा विकृत अहवाल प्रसिध्द करणे.
५. सभागृहाच्या गुप्त बैठकीचे कार्यवृ-त वा अध्यक्षानी कार्यवृ-त्तातून वगळण्यास सांगितलेले भाग प्रकाशित करणे.
६. सभागृहातील वर्तणुकीबद्दल सदस्यांवर हात टाकणे, किंवा सदस्य म्हणून ते आपले कर्तव्य पार पडीत असताना, किंवा सभागृहाच्या वा समितीच्या बैठकीस जात असताना, त्यांची वाट अडवणे.
७. संसदीय वर्तनावर प्रभाव पडेल अशा हेतूने सदस्यांना लाचलुचपत देऊ करणे.
८. संसदीय कार्यसंबंधात धाकदपटशा दाखवून त्यांना घाबरवणे.
९. सदस्याने किंवा साक्षीदाराने सभागृहाला वा त्या सभागृहाच्या समितीला जाणूनबुजून खोटी किंवा दिशाभूल करणारी माहिती वा पुरावा देणे.
१०. सभागृहापुढे किंवा त्यातील समितीपुढे येणाऱ्या साक्षीदाराला प्रतिबंध करणे वा त्याच्यावर हात टाकणे.

विशेषाधिकार भंग, अवमान इ.बद्दल शिक्षा :

संसदेचे प्रत्येक सभागृह आपला विशेषाधिकार सांभाळत असते. सभागृहाचा अवमान करणाऱ्या वा सभागृहाच्या विशेषाधिकाराचा भंग करणाऱ्या व्यक्तीला खडसावण्याची वा दटावण्याची किंवा विशिष्ट कालावधीकरता कारावासाची शिक्षा, सभागृह देऊ शकते. स्वतःच्या सदस्यांकरिता आणखी दोन शिक्षा उपलब्ध असतात. त्या म्हणजे सभागृहाच्या सेवेतून निलंबित करणे किंवा सभागृहातून निष्कासित करणे. सदस्याला विशिष्ट कालावधीकरिता किंवा उर्वरित सत्रकालावधीकरिता सभागृहाच्या सेवेतून निलंबित करता येते किंवा अत्यंत विपरीत परिस्थितीत त्याला सभागृहातून निष्कासित करता येते.

सभागृहाची शिक्षा देण्याची अधिकारिता ही त्या सभागृहातील सदस्यांपुरतीच किंवा सभागृहासमोर केलेल्या गुन्ह्यापुरतीच मर्यादित नसते, तर सभागृहाचे सर्वच अवमान या अधिकारितेच्या कक्षेत येतात, मग ते अवमान सदस्यांनी केलेले असोत वा इतरांनी केलेले असोत. असे अपराध

सभागृहात केलेले असोत वा सभागृहाच्या परिसराबाहेर केलेले असोत, त्यामुळे काही विशेष फरक पडत नाही. आपल्या अवमानाबद्दल वा विशेषाधिकार भंगाबद्दल एखाद्या व्यक्तीला शिक्षा देण्याचा सभागृहाचा अधिकार, हा संसदीय विशेषाधिकारांची "आधारशिला" म्हटली पाहिजे. संसदेच्या विशेषाधिकारांना या अधिकारांमुळे खरा अर्थ प्राप्त होतो आणि संसदेचा सार्वभौम अधिकार सिध्द होतो. त्यामुळे संसदेची प्रतिष्ठा आणि तिचे सर्व अधिकार सुरक्षित राहतात.

सभागृहाचा अवमान वा विशेषाधिकारांचा भंग याविरुद्ध सभागृहाने वापरावयाचे दंडात्मक अधिकार यांचा वापर हा क्वचितच अत्यंत कसोटीच्या वेळी करावयाचा असतो. म्हणजे जेथे लोकांचा संसदेवरील विश्वास जाणीवपूर्वक नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला जातो, संसदेला बदनाम करण्याचा प्रयत्न केला जातो अशाच वेळी, हे अस्त्र वापरावयाचे असते. अशा अपराधांबद्दल बिनशर्त माफी मागितल्यावर वा दिलगिरी व्यक्त केल्यावर ती सभागृहाने स्वीकारली असाही एक पायंडा पडला आहे. सभागृह अशा प्रकरणी आपला मान राखण्यासाठी, मग त्या प्रकरणी कोणतीच दखल घेत नाही.

महाराष्ट्र विधानमंडळासंदर्भात विशेषाधिकारांबाबत संक्षिप्त माहिती

विशेषाधिकार :

संसदीय भाषेमध्ये विशेषाधिकार [Privileges] म्हणजे सभागृह आणि त्याच्या समित्या यांना सामूहिकपणे [Collective] आणि सभागृहाच्या सदस्यांना वैयक्तिकरित्या [Individual] प्रदान करण्यात आलेले खास अधिकार होय. या विशेषाधिकारांचा मुख्य उद्देश सभागृहाचे स्वातंत्र्य, सभागृहाचा अधिकार आणि शान व प्रतिष्ठा अबाधित राहावे हा आहे. संविधानाने सदस्यांवर सुपूर्द केलेली जबाबदारी आणि कर्तव्ये व्यवस्थितपणे सभागृहास; तसेच सदस्यांना वैयक्तिकरित्या, पार पाडता यावीत याकरिता विशेषाधिकार आवश्यक आहेत व म्हणून ते सभागृहास व सदस्यांना वैयक्तिकरित्या उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत.

या विशेषाधिकारांपैकी सर्वात मूलभूत आणि महत्वाचा विशेषाधिकार हा विधान मंडळात भाषण स्वातंत्र्याचा आहे. हे विशेषाधिकार भारतीय घटनेच्या अनुच्छेद १९४ अन्वये प्रदान करण्यात आले असून त्यानुसार सदस्यांनी विधान मंडळाच्या सभागृहात किंवा त्याच्या कोणत्याही समितीत केलेले कोणतेही वक्तव्य अथवा भाषण अथवा मतदान हे कोणत्याही न्यायालयात कोणत्याही कार्यवाहीस पात्र होऊ शकत नाही. तसेच कोणतीही व्यक्ती सभागृहाच्या प्राधिकारान्वये किंवा त्याखालील प्रकाशित झालेला कोणताही अहवाल, कागदपत्र, मतदान किंवा कार्यवाही वृत्ताच्या प्रकाशनाबाबत कोणत्याही कारवाईस पात्र ठरू शकत नाही.

घटनेमध्ये नमूद करण्यात आलेला दुसरा विशेषाधिकार म्हणजे सभागृहाच्या कार्यवाहीबाबतचा. घटनेच्या अनुच्छेद २१२ अन्वये सभागृहाच्या कार्यपध्दतीत एखादी तथाकथित नियमबाह्य गोष्ट घडली आहे या कारणावरून कोणत्याही न्यायालयात विधानमंडळातील कोणत्याही कामकाजास आव्हान देता येत नाही. तसेच सभागृहाच्या पीठासीन अधिकाऱ्यांविरुद्ध त्यांनी घटनेने दिलेल्या अधिकारानुसार सभागृहाचे कामकाज चालविताना केलेल्या कृतिसंबंधात कोणत्याही न्यायालयात कारवाई करता येत नाही.

घटनेमध्ये खास नमूद करण्यात आलेले इतर विशेषाधिकार पुढीलप्रमाणे आहेत :-

घटनेच्या अनुच्छेद २१२ (१) मध्ये म्हटले आहे की, सभागृहाच्या कार्यपध्दतीत एखादी तथाकथित चुकीची गोष्ट घडली आहे या कारणावरून सभागृहाच्या कामकाजाची विधीग्राह्यता प्रश्नास्पद करता येणार नाही.

अनुच्छेद २१२ (२) मध्ये नमूद करण्यात आले आहे की, सभागृहातील कार्यपध्दती किंवा कामकाज-चालनाचे विनियमन करण्याचा अथवा सभागृहात सुव्यवस्था राखण्याचे अधिकार ज्या पीठासीन अधिका-यांना दिले आहेत त्या अधिकारांच्या वापराबाबत त्यांचेविरुद्ध कोणत्याही न्यायालयात कारवाई करता येणार नाही.

यानंतर वेगवेगळ्या कायद्यामध्ये नमूद करण्यात आलेले विशेषाधिकार पुढीलप्रमाणे आहेत :-

(१) सत्रकाळात तसेच सत्र सुरु होण्यापूर्वी ४० दिवस व सत्र समाप्ती नंतर ४० दिवस सदस्यांना दिवाणी प्रकरणांमध्ये [Civil Cases] अटक करता येत नाही [Civil Procedure Code-Section १३५-A].

(२) सभागृहाच्या कार्यवाही वृत्तांचा मूलतः वस्तुनिष्ठ वृत्तांत प्रसिध्द करणा-या व्यक्तिस दिवाणी वा फौजदारी कारवाईपासून संरक्षण [Parliamentary Proceedings (Protection of publication) Act, १९५६, [Section ३] The Parliamentary Proceedings (protection of publication) Act १९७७.

सभागृहाच्या नियमांमध्ये नमूद करण्यात आलेले विशेषाधिकार हे खालीलप्रमाणे आहेत :-

- (अ) सदस्यांना करण्यात आलेल्या अटक, अटकाव, स्थानबध्दता आणि सुटका इत्यादीबाबतची माहिती सभागृहाला ताबडतोब मिळण्याचा हक्क. [महाराष्ट्र विधानसभा नियम २८५-२८६].
- (ब) मा.अध्यक्षांच्या परवानगीशिवाय सभागृहाच्या आवारात सदस्यांस अथवा इतर कोणासही अटक करता येत नाही. [नियम २८८]
- (क) मा. अध्यक्षांच्या परवानगीशिवाय सभागृहाच्या आवारात सदस्यांवर अथवा इतर कोणावरही फौजदारी स्वरुपाची किंवा दिवाणी स्वरुपाची अशी कोणतीही वैध आदेशिका बजावता येत नाही. [नियम २८९].
- (ड) कोणाही सदस्यास मा. अध्यक्षांची आगाऊ परवानगी मिळविल्याशिवाय सभागृहापुढील किंवा सभागृहाच्या कोणत्याही समितीपुढील कोणत्याही कामकाजासंबंधीचा कोणताही पुरावा कोणत्याही न्यायालयापुढे किंवा कोणत्याही इतर प्राधिका-यापुढे देता येणार नाही. [नियम ३१५ (३)].

(३) आतापर्यंत चालत आलेले व उपलब्ध असलेले विशेषाधिकार खालीलप्रमाणे आहेत :-

- (अ) सभागृहाचे सदस्य किंवा अधिकारी सभागृहाच्या कामकाजाशी संबंधित अशा कोठल्याही प्रकारचे कागदपत्र अथवा पुरावा सभागृहाच्या संमतीशिवाय न्यायालयात सादर करू शकत नाहीत.
- (ब) सभागृहाच्या परवानगीशिवाय सभागृहाचे सदस्य किंवा अधिकारी हे दुस-या सभागृहापुढे किंवा त्या सभागृहाच्या समितीपुढे अथवा इतर राज्याचे विधीमंडळ किंवा अशा विधीमंडळाच्या समितीपुढे साक्ष देण्यासाठी साक्षीदार म्हणून हजर राहू शकत नाहीत. तसेच अशी साक्ष देण्यासाठी सदस्यांची स्वतःची संमती असणे देखील आवश्यक असते.

वर नमूद करण्यात आलेल्या विशेषाधिकार आणि उन्मुक्ती याव्यतिरिक्त सभागृहास आपल्या विशेषाधिकारांचे आणि उन्मुक्तींचे संरक्षण करण्याकरिता खालीलप्रमाणे अधिकार आहेत :-

- (१) सभागृहाचा विशेष हक्कभंग किंवा अवमान प्रकरणी कोणाही व्यक्तीला ताब्यात घेणे मग ती व्यक्ती सभागृहाचे सदस्य असो अथवा नसो.
- (२) साक्षीसाठी हजर रहाण्यास भाग पाडणे, तसेच संबंधित कागदपत्रे, माहिती देण्यास भाग पाडणे.
- (३) सभागृहास आपली कार्यपध्दती आणि कामकाज-चालन यांचे विनियमन करण्याकरिता नियम तयार करणे.
- (४) सभागृहाचे कामकाज, चर्चेचा वृत्तांत प्रकाशित करण्यावर बंधन.
- (५) अनोळखी, अनाहूत व्यक्तिस सभागृहात येऊ देण्यास प्रतिबंध करणे.

विशेष हक्कभंग :

विशेष हक्क म्हणून उपलब्ध असलेल्या वैयक्तिकरित्या सदस्यांच्या आणि सामुदायिकरित्या सभागृहाच्या कोणत्याही विशेष हक्काचा आणि उन्मुक्तीचा मान राखण्यात येत नाही किंवा त्यावर टीका करण्यात येते अशी कोणतीही बाब की, जी सभागृहाला, समितीला किंवा सदस्यांना त्यांचे कार्य निर्भिडपणे, त्वरेने व परिणामकारकपणे बजावताना किंवा करताना आडकाठी, अडथळा किंवा अडवणूक करते ती बाब म्हणजे विशेष हक्कभंग होय. म्हणून एखाद्या सदस्याला सभागृहाच्या कामकाजात भाग घेण्यास प्रतिबंध करणे किंवा बसण्यास नकार देणे ही विशेष हक्कभंगाची बाब ठरू शकते. तसेच एखाद्या सदस्याला त्या कारणासाठी प्रलोभन दाखविणे किंवा लाच देणे ही बाबसुद्धा विशेष हक्कभंगाची ठरू शकते.

विशेषाधिकाराचे प्रश्न :

महाराष्ट्र विधानसभा नियम २७३ ह्या नियमाच्या अधीन राहून सदस्याला अध्यक्षंच्या संमतीने ज्यात सदस्यांच्या किंवा सभागृहाच्या किंवा सभागृहाच्या एखाद्या समितीच्या विशेषाधिकाराचा भंग अंतर्भूत असेल असा प्रश्न हक्कभंग प्रस्तावाद्वारे उपस्थित करता येतो. सभागृहाची बैठक सुरु होण्याच्या वेळेपूर्वी एक तास अगोदर सदस्याने हक्कभंग प्रस्तावाच्या लेखी सूचनांच्या तीन प्रती प्रधान सचिवांकडे दिल्या पाहिजेत.

सदस्यांस पुढील निर्बंधाच्या अधीन राहून विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करता येईल :-

(१) एका बैठकीत एकापेक्षा जास्त प्रश्न उपस्थित करता कामा नये.

(२) असा प्रश्न नुकत्याच घडलेल्या विशिष्ट बाबीपुरताच मर्यादित असला पाहिजे.

अध्यक्षांनी विशेषाधिकाराचा प्रश्न म्हणून बाब सभागृहात उपस्थित करण्याची संमती दिल्यावर ज्या सदस्यांनी नोटीस दिली असेल त्यांनी विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यासाठी सभागृहाची अनुमती मागताना संबंधित सदस्यांना विशेषाधिकाराच्या प्रश्नासंबंधी थोडक्यात निवेदन करण्याची परवानगी दिली जाते. अशी अनुमती देण्यास हरकत घेण्यात आली तर अध्यक्ष जे सदस्य अनुमती देण्यास अनुकूल असतील अशा सदस्यांना उभे रहाण्याची विनंती करतात. २० किंवा त्यापेक्षा जास्त सदस्य उभे राहिल्यास सभागृहाने विशेषाधिकाराची बाब उपस्थित करण्यास अनुमती दिली आहे असे समजून अध्यक्ष अनुमती असल्याची घोषणा करतात. अन्यथा अध्यक्ष बाब उपस्थित करण्यास परवानगी नाही असे सदस्यांना कळवतात.

सभागृहाने परवानगी दिल्यानंतर अध्यक्ष उक्त प्रश्न विशेष हक्क समितीकडे किंवा निर्णयासाठी सभागृहाकडे सोपवितात. अध्यक्ष प्रश्न समितीकडे सोपविताना अहवाल सादर करण्यासाठी कालावधी ठरवून देतात. प्रथेनुसार समितीला अहवाल पुढील अधिवेशनात सादर करण्याचा निदेश देण्यात येतो. काही वेळा असा निर्णय घेण्यापूर्वी अध्यक्ष असे सांगू शकतात की, बाब विशेष हक्क समितीकडे सोपविण्यापूर्वी ते विवक्षित मुद्यांवर संबंधितांकडून खुलासा मागवू इच्छितात व असा खुलासा आल्यावर तो विचारात घेऊन बाब विशेष हक्क समितीकडे अहवाल सादर करण्यासाठी सोपवावी किंवा नाही याचा निर्णय घेण्यात येतो.

सदस्यांना अटक, स्थानबध्दता, सुटका इत्यादी :

विधानमंडळाच्या सदस्यांना अटक झाल्यास अथवा त्यांना स्थानबध्द करण्यात आल्यास किंवा अटकाव करण्यात आल्यास त्याबद्दलची घोषणा अधिवेशन काळात सभागृहात करण्यात येते. अधिवेशन सुरु नसल्यास ही माहिती पत्रक भाग दोन द्वारे सर्व सदस्यांना देण्यात येते.

अटक झालेल्या, स्थानबध्द करण्यात आलेल्या, अटकाव करण्यात आलेल्या तसेच सुटका करण्यात आलेल्या सदस्यांविषयी आवश्यक ती माहिती विधानसभा नियमातील अनुसूची दोन मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यामध्ये संबंधितांनी तात्काळ संबंधित मा.पीठासीन अधिकाऱ्यांना कळवावी लागते.

विशेषाधिकार संदर्भात महाराष्ट्र विधानपरिषद नियमातील तरतुदी

(अ) विशेषाधिकारासंबंधीचे प्रश्न

२४०. ह्या नियमांच्या तरतुदीस अधीन राहून, सदस्यास, ज्यात सदस्यांच्या किंवा विधानपरिषदेच्या किंवा तिच्या एखाद्या समितीच्या विशेषाधिकाराचा भंग अंतर्भूत असेल असा प्रश्न सभापतींच्या संमतीने उपस्थित करता येईल.

२४१. विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करू इच्छणारा सदस्य, ज्या दिवशी त्याने प्रश्न उपस्थित करण्याचे योजिले असेल त्या दिवशी बैठक सुरु होण्यापूर्वी निदान एक तास अगोदर सचिवास लेखी सूचना देईल. उपस्थित केलेला प्रश्न जर एखाद्या कागदपत्रावर आधारित असेल, आणि जर ते कागदपत्र सदस्यांच्या ताब्यात, अधिकारात किंवा नियंत्रणाखाली असेल तर, नोटिशीबरोबर जोडण्यात येतील.

२४२. विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्याचा अधिकार पुढील निर्बंधांस अधीन असेल :-

(एक) एका बैठकीत एकापेक्षा अधिक प्रश्न उपस्थित करण्यात येणार नाहीत,

(दोन) प्रश्न नुकत्याच घडलेल्या विशिष्ट बाबीपुरताच मर्यादित असेल.

२४३. (१) सभापतींनी जर नियम २४० अन्वये संमती दिली असेल तर आणि चर्चा करावयाची बाब नियमानुसार आहे असे त्यांचे मत असेल तर ते प्रश्न उपस्थित करण्यात आल्यानंतर आणि यादीतील कामकाज सुरु करण्यापूर्वी संबंधित सदस्यास पुकारतील, आणि तो सदस्य आपल्या जागेवर उठून उभा राहिल व विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यासाठी अनुमती मागताना तत्संबंधी थोडक्यात निवेदन करील.

परंतु, जर सभापतींनी नियम २४० अन्वये आपली संमती देण्याचे नाकारले असेल किंवा जर चर्चा करण्याचे योजिलेली बाब नियमानुसार काही असे त्यांचे मत असेल तर, त्यांना आवश्यक वाटल्यास, विशेषाधिकाराच्या प्रश्नांनी सूचना वाचता येईल आणि आपण संमती नाकारली आहे किंवा विशेषाधिकाराच्या प्रश्नांची सूचना नियमानुसार नाही असे आपले मत आहे असे निवेदन करता येईल:

आणखी असे की, सभापतींची जर बाबीच्या निकडीबद्दल खात्री झाली असेल तर, प्रश्न निकालात काढल्यानंतर बैठकीच्या मुदतीत कोणत्याही वेळी विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यात संमती देता येईल.

(२) सदस्यने विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यासाठी विधानपरिषदेची परवानगी मागितल्यावर, विधानपरिषदेी सदस्यास अनुमती आहे किंवा कसे असे विचारतील. जर हरकत घेण्यात आली तर, जे सदस्य परवानगी देण्यात अनुकूल असतील त्या सदस्यांस आपापल्या जागी उभे राहण्याची सभापती विनंती करतील आणि जर त्याप्रमाणे साताहून कमी नाहीत इतके सदस्य उभे राहिले तर परवानगी देण्यात आली असे सभापती कळवतील. जर साताहून कमी सदस्य उभे राहिले तर सभापती, विधानपरिषदेची परवानगी नाही असे त्या सदस्यास कळवतील.

२४४. नियम २४३ अन्वये परवानगी देण्यात आली असेल तर, सभापतींना आपल्या स्वेच्छानिर्णयानुसार, उक्त प्रश्न तपासणीसाठी व प्रतिवदेनासाठी म्हणून, विशेषाधिकार समितीकडे किंवा निर्णयासाठी सभागृहाकडे सोपविता येईल. सभापती, अशा रीतीने प्रश्न सभागृहाकडे विचारार्थ सोपवतील तेव्हा, सभागृहास उक्त प्रश्नावर विचारविनिमय करण्यास प्रारंभ करता येईल आणि ज्या सदस्याने विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित केला असेल त्या सदस्याच्या किंवा कोणत्याही सदस्यांच्या प्रस्तावावर निर्णय घेता येईल.

विशेषाधिकार समिती

२४५. यथास्थिती विधानपरिषदेच्या अधिवेशनाच्या सुरुवातीस किंवा वेळोवेळी सभापती, विधानपरिषदेच्या सदस्यांमधून जास्तीत जास्त *अकरा सदस्यांची एक विशेषाधिकार समिती नामनिर्देशित करतील. समितीचे सदस्य, नवीन समिती नामनिर्देशित करण्यात येईपर्यंत पद धारण करतील.

२४६. (१) समिती तिच्याकडे विचारार्थ पाठविलेल्या प्रत्येक प्रश्नाची तपासणी करील आणि संबंधित व्यक्तीस आले मुद्दे स्पष्ट करण्याची संधी दिल्यावर, प्रत्येक प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीच्या संदर्भात त्यात विशेषाधिकाराचा भंग होतो किंवा कसे आणि होत असल्यास भंगाचे स्वरूप व तो होण्यास कारणीभूत झालेली परिस्थितीदेखील ठरवील आणि विधानपरिषदेकडे त्याविषयी अहवाल सादर करील.

(२) ह्या नियमाच्या पोट-नियम (१) च्या तरतुदींना अधीन राहून, उक्त अहवालात समितीने केलेल्या शिफारशी अंमलता आणताशा विधानपरिषदेने अनुसररवयाची कार्यपद्धतीही नमूद करता येईल.

२४७. (१) नियम १७३ मधील तरतुदींस अधीन राहून, विशेषाधिकार समितीप्रमुखांनी किंवा सचिवांना सही केलेल्या आदेशाद्वारे साक्षीदारास बोलावता येईल आणि तो, समितीच्या उपयोगासाठी आवश्यक असतील असे कागदपत्र सादर करील.

(२) समितीपुढे सादर केलेला कोणताही पुरावा गुप्त किंवा गोपनीय समजणे हे समितीच्या स्वेच्छानिर्णयावर अवलंबून राहिल.

२४८. अहवाल सादर करण्यात आल्यावर शक्य तितक्या लवकर, विशेषाधिकार समितीप्रमुख किंवा समितीचा कोणताही सदस्य त्या अहवालावर विचार करण्यात यावा असा प्रस्ताव मांडतील.

२४९. कोणत्याही सदस्या, नियम २४८ मध्ये उल्लेख केलेल्या अहवालावर विचार करण्यासाठी मांडलेल्या प्रस्तावाच्या सुधारणेची सूचना, सभापतींना योग्य वाटेल अशा नमुन्यात देता येईल:

परंतु, उक्त प्रश्न एक तर मर्यादा न घालता किंवा कोणत्याही विवक्षित बाबीस अनुलक्षून समितीकडे पुन्हा सुपुर्द करण्यात यावा असा सुधारणेचा प्रस्ताव मांडता येईल.

२५०. सभापतींना, समितीतील किंवा विधानपरिषदेतील विशेषाधिकाराचा प्रश्न विचारात घेण्याशी संबंध असलेल्या सर्व बाबीसंबंधीच्या कार्यपद्धतीचे नियमन करण्यासाठी त्यांना आवश्यक वाटतील असे निदेश देता येईल.

२५१. या नियमांमध्ये काहीही अंतर्भूत केलेले असले तरी सभापतींनी विशेषाधिकाराचा कोणताही प्रश्न विशेषाधिकार समितीकडे तपासणीसाठी, चौकशीसाठी किंवा अहवाल सादर करण्यासाठी सोपविता येईल.

(ब) सदस्यास अटक, स्थानबद्ध वगैरे केल्याबद्दल आणि सुटका केल्याबद्दल सभापतींना कळविणे

२५२. जेव्हा विधानपरिषदेच्या एखाद्या सदस्या फौजदारी गुन्हा केल्या आरोपावरून किंवा एखाद्या फौजदारी गुन्हासाठी अटक करण्यात आली असेल किंवा त्यास न्यायालयाने कैदेची शिक्षा दिली असेल किंवा एखाद्या कार्यकारी आदेशान्वये त्यास स्थानबद्ध केले असेल तेव्हा ती कार्यवाही करणारा यथास्थिती, न्यायाधीश, दंडाधिकारी किंवा कार्यकारी प्राधिकारी ताबडतोब अशा गोष्टींची सूचना सभापतींना देईल आणि तीत यथास्थिती अशा अटक, स्थानबद्धता किंवा कैदेचे ठिकाण दुसऱ्या अनुसूचीत नमूद केलेल्या योग्य त्या नमुन्यात दर्शविण्यात येईल.

२५३. जेव्हा विधानपरिषदेच्या सदस्यावर करण्यात आलेला खटला अनिर्णीत असताना किंवा त्याच्या दोषसिद्धीविरुद्ध त्याने केलेले अपील अनिर्णीत असताना किंवा अन्यप्रकारे त्याची जामीनावर सुटका करण्यात आली असेल तेव्हा संबंधित प्राधिकारी अशी गोष्ट सुद्धा दुसऱ्या अनुसूचीत नमूद केलेल्या योग्य त्या नमुन्यात सभापतींना कळविल.

२५४. नियम २५२ किंवा नियम २५३ मध्ये उल्लेखिलेला पत्रव्यवहार सभापतींना मिळाल्यावर सभापती शक्य तितक्या लवकर पुढीलप्रमाणे त्या बाबतीत कार्यवाही करतील:-

(एक) अधिवेशन चालू असताना अशी अटक करण्यात आली असेल किंवा स्थानबद्ध किंवा कैद करण्यात आले असेल तर सभापती ही गोष्ट सभागृहास कळवतील. त्यानंतर अधिवेशन चालू असतानाच, सदस्यांची सुटका करण्यात आली असेल तर अशी गोष्ट सुद्धा सभागृहास कळविण्यात येईल;

(दोन) ज्या कोणत्याही सदस्यास सभागृहाचे अधिवेशन चालू नसेल तेव्हा अटक करण्यात आली असेल किंवा स्थानबद्ध किंवा कैद करण्यात आले असेल त्या सदस्याचे अशा रीतीने अटकेत किंवा स्थानबद्धतेत किंवा कैदेत असणे सभागृहाचे अधिवेशन सुरु झाल्यावरही चालू असेल तर, सभापती, अशी गोष्ट सभागृहास कळवतील. त्यानंतर अधिवेशन चालू असतानाच सदस्यांची सुटका करण्यात आली असेल तर उक्त गोष्टसुद्धा सभागृहास कळविण्यात येईल.

(तीन) इतर सर्व बाबतीत अशाप्रकारचा पत्रव्यवहार विधानपरिषदेच्या सदस्यांच्या माहितीसाठी च्यत्रकामध्येच प्रसिद्ध करण्यात यावा असा सभापती निदेश देतील.

(क) सभागृहाच्या आवारात वैध आदेशिका बजावण्याची आणि अटक करण्याची कार्यपद्धती

२५५. सभापतींची परवानगी मिळविल्याशिवाय सभागृहाच्या आवारात कोणत्याही प्रकारे अटक करता येणार नाही.

२५६. सभापतींची परवानगी मिळाल्याशिवाय सभागृहाच्या आवारात दिवाणी स्वरूपाची किंवा फौजदारी स्वरूपाची अशी कोणतीही वैध आदेशिका बजाविण्यात येणार नाही.

(महाराष्ट्र विधानपरिषद नियम पुस्तिका, पृष्ठ क्र. १२७-१३३)

मा.सभापती, विधानपरिषद यांचे निदेश

निदेश क्रमांक ७

महाराष्ट्र विधानपरिषद नियमांतमील नियम २५० मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र विधानपरिषदेच्या सभापतीनी खालील निदेश काढले आहेत :-

१.	विषयात किंवा संदर्भात एतद्विरुद्ध काही नसल्यास, या निदेशात,--	
	(अ)	"समिती" या शब्दाचा अर्थ महाराष्ट्र विधानपरिषद नियमांतील नियम २४५ अन्वये सभापतींनी नियुक्त केलेली समिती ;
	(ब)	"सभापती" या शब्दाचा अर्थ महाराष्ट्र विधानपरिषदेचे सभापती ;
	(क)	"समिती प्रमुख" या शब्दाचा अर्थ विशेष हक्क समिती प्रमुख
	(ड)	"बैठक" या शब्दाचा अर्थ विशेष हक्क समितीची बैठक ;
	(ई)	"सदस्य" या शब्दाचा अर्थ विशेष हक्क समितीचा सदस्य ;
	(फ)	"नियम" या शब्दाचा अर्थ महाराष्ट्र विधानपरिषद नियम ;
२.	समितीचे सदस्य, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालयातील अधिकारी, आणि समिती प्रमुखांनी बैठकींना उपस्थित राहण्याची विशेष परवानगी दिलेल्या इतर व्यक्ती यांव्यतिरिक्त सर्वजण समितीच्या बैठकीतून निघून जातील.	
३.	(अ)	समितीच्या बैठकीत भाषण करू इच्छिणाऱ्या सदस्याने समिती-प्रमुखांना उद्देशून भाषण करावे, आणि इतर सदस्यांच्या बाबतीत द्यावयाचे अभिप्राय त्यांच्यामार्फत द्यावेत.
	(ब)	समिती-प्रमुखांनी सांगितल्याखेरीज सदस्यांनी भाषण करू नये.
	(क)	दुसरा एखादा सदस्य भाषण करीत असताना, कोणताही सदस्य त्यात अडथळा आणू इच्छित असल्यास, तसे करण्यास त्याला समिती-प्रमुखांची परवानगी घ्यावी लागेल.
	(ड)	कोणत्याही प्रश्नावर पुरेशी चर्चा झाली आहे असे समिती-प्रमुखांस वाटले तर अधिक चर्चा न होऊ देता तो प्रश्न मतास टाकण्याचा आणि निर्णय घेण्याचा त्यांना अधिकार आहे.
	(ई)	समितीने आधीच निर्णय घेतला आहे असा कोणताही प्रश्न फेरविचारासाठी घेण्यात यावा अशी एखाद्या सदस्याची इच्छा असेल तर त्याला तसे करण्यासाठी सर्वप्रथम समिती-प्रमुखाची परवानगी मिळविली पाहिजे.
४.	समितीच्या सभामधील कामकाज चालविताना ज्यासाठी नियमांमधून आणि निदेशांमधून खास करून तरतूद केलेली नाही त्या गोष्टींचे नियमन करण्याचा समिती-प्रमुखास अधिकार राहिल आणि त्यांनी समितीच्या सभा चालू असताना उपस्थित करण्यात आलेले	

		कार्यपध्दतीविषयक सर्व प्रश्न आणि हरकतीचे मुद्दे, तशाच गोष्टीबाबत असतील ते निर्बंध लक्षात घेऊन, निकालात काढले पाहिजेत आणि त्यावरील त्यांचा निर्णय अखेरचा राहिल.
५.	(अ)	समितीच्या कार्यवाहीचा शब्दशः वृत्तान्त सचिवाच्या कार्यालयाने लिहून ठेवला पाहिजे.
	(ब)	अशा कार्यवाहीच्या प्रती समिती-प्रमुखाच्या आदेशानुसार समितीच्या सर्व सदस्यांना देण्यात याव्यात.
६.	(अ)	समितीचा अहवाल किंवा तिने तात्पुरते किंवा अंतिमरित्या घेतलेले निर्णय यासहीत तिची कार्यवाही सभागृहाला सादर करण्यात येत नाही तोपर्यंत गोपनीय समजली गेली पाहिजे आणि समितीला कार्यवाहीचा सर्व किंवा एक भाग किंवा गोषवारा सभागृहासमोर ठेवण्याबाबत निदेश देण्याचा अधिकार आहे.
	(ब)	समितीच्या सदस्यांकडे "गुप्त" किंवा "गोपनीय" असा शिक्का मारून पाठविलेल्या कोणत्याही कागदामधील किंवा दस्तऐवजामधील मजकूर सभापतींच्या परवानगीशिवाय सभागृहात किंवा अन्य प्रकारे प्रकट करता येणार नाही.
७.	(अ)	समितीची कार्यवाही चालू असता तिजकडे सादर करण्यात आलेल्या दस्तऐवजात किंवा कोणाही सदस्याने व्यक्त केलेल्या अभिप्रायात किंवा अभिमतात असंसदीय व असंबद्ध असे शब्द, शब्दप्रयोग किंवा वाक्यप्रयोग आहेत किंवा त्या अभिप्रायाची किंवा अभिमतांची भाषा सौजन्यशील, शिष्टसंमत आणि संयमी नाही किंवा एक प्रकारे अयोग्य अशी आहे असे समिती प्रमुखाच मत असेल तर त्यांना ते शब्द, शब्दप्रयोग किंवा वाक्यप्रयोग कार्यवाहीतून गाळून टाकण्यासाठी आदेश देण्याचा अधिकार आहे.
	(ब)	वर (अ) मध्ये काहीही असले तरी सभापतींना अशा परिस्थितीत कार्यवाहीतील कोणताही भाग गाळून टाकण्यासाठी आदेश देण्याचा तसेच गाळून टाकण्यासंबंधीच्या सर्व निर्णयांचे पुनर्विलोकन करण्याचा अधिकार आहे आणि त्यांचा निर्णय अखेरचा राहिल.
८.		सभापतींनी नियम २४४ किंवा २५१ खाली विशेषाधिकार भंगाच्या प्रश्न विशेषाधिका समितीकडे सोपविल्यानंतर ह्या समितीच्या प्रमुखाने शक्य तितक्या लवकर विशेषाधिकाराच्या प्रश्नाचा विचार करण्यासाठी समितीची प्राथमिक सभा बोलाविली पाहिजे आणि त्या संबंदात करण्यात आलेले खास नियम व निदेश लक्षात घेऊन चौकशीखालील विषयाबाबत तिच्या मते सामान्यतः अनुसरण्यात येणारी सर्वोत्तम कार्यपध्दती निश्चित केली पाहिजे.

९.		या समितीसमोर ठेवण्यात आलेले संबंधित कागदपत्र पाहिल्यानंतर तिचे असे मत झाले की, सकृतदर्शनी विशेषाधिकार भंगाने प्रकरण सिध्द झाले नाही तर तिला त्याप्रमाणे विधानपरिषदेकडे अहवाल सादर करता येईल.
१०.		अधिक चौकशी करणे आवश्यक आहे असे समितीस वाटले तर तिला तसा पुरावा घेण्याचा, ती ठरवील त्या क्रमाने साक्षीदार तपासण्याचा आणि साक्षीदारांकडे विहित नमुन्यांत सूचना जारी करण्याचा अधिकार आहे. (पहिले परिशिष्ट : नमुने "अ", "ब")
११.		समितीन विहित नमुन्यात शपथ घेण्यास लावून पुरावा घेतला पाहिजे (पहिले परिशिष्ट : नमुना "क")
१२.		समितीला साक्षीदारांची साक्ष घेताना कार्यपध्दतीचे दृष्टीने आवश्यक वाटले तर देशातील सर्वसाधारण कायद्यांचा, उदाहरणार्थ दिवाणी प्रक्रिया संहिता, दंड प्रक्रिया संहिता, पुराव्यासंबंधीचा कायदा वगैरे आणि स्वाभाविक न्यायाची तत्वे यांचा अवलंब करता येईल.
१३.		विचाराधीन असलेल्या चौकशीखाली प्रत्यक्षतः येत नसला तरी संबंधित अन्य माहिती आपणासमोर सादर करण्यास समितीस कोणाही साक्षीदारास सांगता येईल.
१४.		संबंधित पक्षकारांचे म्हणणे त्यांनी नियुक्त केलेल्या वकिलामार्फत ऐकण्यास समिती अध्यक्षची परवानगी घेऊन, परवानगी देऊ शकेल.
१५.	(अ)	साक्षीदाराला किंवा साक्षीदारांना साक्षीचे ठिकाणी येण्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या प्रवास वगैरे कारणांवरून होणारा खर्च त्यांना बोलविणाऱ्या पक्षकारांनी केला पाहिजे.
	(ब)	समितीने आपणहून बोलाविलेल्या साक्षीदारांबाबत, त्यांचा प्रवासखर्च खालील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालयाला सोसावा लागेल :-
		(एक) सरकारी नोकरांच्या निरनिराळ्या श्रेणींची तुलना करून, समितीने बोलाविलेल्या साक्षीदाराचा किंवा साक्षीदारांचा दर्जा, यथास्थिति, सचिवालय प्रथम निश्चित करील. (दोन) वर दाखविल्याप्रमाणे, साक्षीदाराचा दर्जा निश्चित केल्यानंतर, तुलनात्मक दर्जाप्रमाणे सरकारी नोकराला, मुंबई नागरी सेवा नियमांखाली मिळण्यायोग्य असलेल्या दराप्रमाणे प्रवास भत्ता देण्यात येईल.
१६.	(अ)	समितीच्या अहवालाचा मसुदा सचिव तयार करतील आणि समितीप्रमुखांनी त्याला मान्यता दिल्यानंतर तो समितीसमोर ठेवण्यात येईल.

	<p>(ब) अहवालाच्या मसुद्यासंबंधात इतर कोणत्याही कागदपत्रांसहित, त्याच्या टंकलिखित, चक्रमुद्रित किंवा अंतिम मुद्रणपूर्व प्रती, त्यावर विचार करण्याचे वेळी किंवा विचार करण्यासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या तारखेपूर्वी समितीच्या सभासदांमध्ये प्रसृत करण्याचा समितीप्रमुख निदेश देतील.</p>
१७.	<p>अध्यक्षांच्या, सभापतींच्या, समितीच्या किंवा सभागृहाच्या आदेशानुसार, यथास्थिती, कोणत्याही व्यक्तीवर बजाविण्यात यावयाच्या एखाद्या आदेशिकेसंबंधात, प्रत्येक बाबतीत आवश्यक असलेल्या परिस्थितीप्रमाणे त्यातील फेरबदलासहित, ती आदेशिका दुसऱ्या अनुसूचीत दर्शविलेल्या नमुन्याप्रमाणे बजावण्यात येईल. त्यात नमूद केलेल्या त्या त्या कारणांसाठी सदरहू नमुन्यांचा उपयोगय करण्यात येईल.</p>

(महाराष्ट्र विधानपरिषद नियमांन्वये मा.सभापती यांनी दिलेले निदेश पुस्तिका,पृष्ठ क्र.२०-२७)

विशेषाधिकार संदर्भात महाराष्ट्र विधानसभा नियमातील तरतुदी

(अ) विशेषाधिकारासंबंधीचे प्रश्न

२७३. ह्या नियमांच्या तरतुदीस अधीन राहून सदस्यांस, ज्यात सदस्यांच्या किंवा विधानसभेच्या किंवा तिच्या एखाद्या समितीच्या विशेषाधिकाराचा भंग अंतर्भूत असेल असा प्रश्न अध्यक्षांच्या संमतीने उपस्थित करता येईल.
२७४. विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करू इच्छिणारा सदस्य, ज्या दिवशी ज्याने प्रश्न उपस्थित करण्याचे योजिले असेल त्या दिवशी बैठक सुरु होण्यापूर्वी निदान एक तास अगोदर सचिवास लेखी नोटीस देईल. उपस्थित केलेला प्रश्न जर एखाद्या कागदपत्रावर आधारित असेल आणि जर सदरहू कागदपत्र सदस्यांच्या ताब्यात, अधिकारात किंवा नियंत्रणाखाली असेल तर नोटीशीबरोबर ते कागदपत्र जोडण्यात येतील.
२७५. विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्याचा अधिकार पुढील निर्बंधांस अधीन असेल :-
 (एक) एका बैठकीत एकापेक्षा अधिक प्रश्न उपस्थित करण्यात येणार नाहीत.
 (दोन) असा प्रश्न नुकत्याच घडलेल्या विशिष्ट बाबीपुरताच मर्यादित असेल.
२७६. (१) अध्यक्षांनी, जर नियम २७३ अन्वये संमती दिली असेल तर आणि चर्चा करावयाची बाब नियमानुसार आहे असे त्यांचे मत असेल तर, ते प्रश्न उपस्थित करण्यात आल्यानंतर आणि यादीतील कामकाज सुरु करण्यापूर्वी संबंधित सदस्यात पुकारतील आणि सदरहू सदस्य आपल्या जागेवर उठून उभा राहिल व विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यासाठी अनुमती मागताना तत्संबंधी थोडक्यात निवेदन करील:
 परंतु जर अध्यक्षांनी नियम २७३ अन्वये आपली संमती देण्याचे नाकारले असेल किंवा जर चर्चा करण्याचे योजिलेली बाब नियमानुसार नाही असे त्यांचे मत असेल तर, त्यांना आवश्यक वाटल्यास, विशेषाधिकाराच्या प्रश्नांची सूचना वाचता येईल आणि आपण संमती नाकारली आहे किंवा विशेषाधिकाराच्या प्रश्नांची सूचना नियमानुसार नाही असे आपले मत आहे, असे निवेदन करता येईल.
 आणखी असे की, अध्यक्षांची जर बाबींच्या निकडीबद्दल खात्री झाली असेल तर, त्यांना प्रश्नांची विल्हेवाट लागल्यानंतर बैठकीच्या मुदतीत कोणत्याही वेळी विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यात संमती देता येईल.
- (२) सदस्याने विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित करण्यासाठी विधानसभेची अनुमती मागितल्यावर, विधानसभेची सदस्यांस अनुमती आहे किंवा कसे असे अध्यक्ष त्यास विचारतील. जर हरकत घेण्यात आली असेल तर, जे सदस्य अनुमती देण्यास अनुकूल

असतील त्या सदस्यांस आपल्या जागी उभे राहण्याची अध्यक्ष विनंती करतील आणि जर त्याप्रमाणे २० सदस्य उभे राहिले तर अनुमती देण्यात आली आहे असे अध्यक्ष कळवतील. जर २० पेक्षा कमी सदस्य उभे राहिले तर अध्यक्ष, विधानसभेची अनुमती नाही असे त्या सदस्यांस कळवतील.

२७७. नियम २७६ अन्वये अनुमती देण्यात आली असेल तर, अध्यक्षांना, आपल्या स्वेच्छानिर्णयानुसार उक्त प्रश्न तपासणीसाठी व प्रतिवेदनासाठी म्हणून, विशेषाधिकार समितीकडे किंवा निर्णयासाठी सभागृहाकडे सोपाविता येईल, अध्यक्ष अशा रीतीने प्रश्न सभागृहाकडे विचारार्थ सोपवतील तेव्हा, सभागृहास उक्त प्रश्नांवर विचारविनिमय करण्यास प्रारंभ करता येईल आणि ज्या सदस्याने विशेषाधिकाराचा प्रश्न उपस्थित केला असेल त्या सदस्यांच्या किंवा इतर कोणत्याही सदस्यांच्या प्रस्तावावर निर्णय घेता येईल.

विशेषाधिकार समिती

२७८. यथास्थिती, विधानसभेच्या अधिवेशनाच्या सुरुवातीस, किंवा वेळोवेळी, अध्यक्ष विधानसभेच्या सदस्यांमधून जास्तीत जास्त *पंधरा सदस्यांची एक विशेषाधिकार समिती नामनिर्देशित करतील.
२७९. (१) समिती, तिच्याकडे विचारार्थ पाठविलेल्या प्रत्येक प्रश्नाची तपासणी करील आणि संबंधित व्यक्तीस आपले मुद्दे स्पष्ट करण्याची संधी दिल्यावर, प्रत्येक प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीच्या संदर्भात, त्यात विशेषाधिकाराचा भंग होतो किंवा कसे आणि होत असल्यास भंगाचे स्वरूप व तो होण्यास कारणीभूत झालेली परिस्थितीदेखील ठरवील आणि विधानसभेकडे त्या विषयी अहवाल सादर करील.
- (२) ह्या नियमाच्या पोट-नियम (१) च्या तरतुदींना अधीन राहून उक्त अहवालात, समितीने केलेल्या शिफारशी अंमलात आणताना विधानसभेने अनुसरावयाची कार्यपद्धतीही नमूद करता येईल.
२८०. (१) नियम १७८ च्या तरतुदींना अधीन राहून, समिती प्रमुखांनी किंवा सचिवांनी सही केलेल्या आदेशाद्वारे साक्षीदारास बोलावता येईल आणि तो समितीच्या उपयोगासाठी आवश्यक असतील असे कागदपत्र सादर करील.
- (२) समितीपुढे सादर केलेला कोणताही पुरावा गुप्त किंवा गोपनीय समजणे हे तिच्या स्वेच्छानिर्णयावर अवलंबून राहिल.

२८१. अहवाल सादर करण्यात आल्यावर शक्य तितक्या लवकर, समिती प्रमुख किंवा कोणताही सदस्य त्या अहवालावर विचार करण्यात यावा असा प्रस्ताव मांडतील.
२८२. कोणत्याही सदस्यास, नियम २८१ मध्ये उल्लेख केलेल्या अहवालावर विचार करण्यासाठी मांडलेल्या प्रस्तावाच्या सुधारणेची नोटीस, अध्यक्षाना योग्य वाटेल अशा नमुन्यात देता येईल: परंतु, उक्त प्रश्न एकतर मुदतीशिवाय किंवा कोणत्याही विवक्षित बाबीस अनुलक्षून समितीकडे पुन्हा सुपूर्द करण्यात यावा असा सुधारणेचा प्रस्ताव मांडता येईल.
२८३. अध्यक्षानस, समितीतील किंवा विधानसभेतील विशेषाधिकाराचा प्रश्न विचारात घेण्याशी संबंध असलेल्या सर्व बाबीसंबंधीच्या कार्यपद्धतीचे नियमन करण्यासाठी त्यांना आवश्यक वाटतील असे निदेश देता येतील.
२८४. या नियमांमध्ये काहीही अंतर्भूत केलेले असले तरी, अध्यक्षाना विशेषाधिकाराचा कोणताही प्रश्न विशेषाधिकार समितीकडे तपासणीसाठी, चौकशीसाठी किंवा अहवाल सादर करण्यासाठी सोपविता येईल.

(ब) सदस्यास अटक, स्थानबद्ध वगैरे केल्याबद्दल आणि मुक्त केल्याबद्दल सूचना देणे

२८५. जेव्हा विधानसभेच्या एखाद्या सदस्यास फौजदारी गुन्हा केल्याचे आरोपावरून किंवा एखाद्या फौजदारी गुन्ह्यासाठी अटक करण्यास आली असले किंवा त्यास न्यायालयाने कैदेची शिक्षा दिली असेल किंवा एखाद्या कार्यकारी आदेशान्वये त्यास स्थानबद्ध केले असेल तेव्हा, ती कार्यवारी करणारा, यथास्थिती, न्यायाधीश, फौजदारी न्यायाधीश, किंवा कार्यकारी प्राधिकारी ताबडतोब अशा गोष्टीची अध्यक्षानस सूचना देईल आणि तीत यथास्थिती, अशी अटक, स्थानबद्धता किंवा दोषसिद्धी याबद्दलची कारणे तसे, स्थानबद्धतेचे किंवा कैदेचे ठिकाण दुसऱ्या अनुसूचित नमूद केलेल्या योग्य त्या नमुन्यात दर्शविण्यात येईल.
२८६. जेव्हा विधानसभेच्या सदस्यांवर करण्यात आलेला खटला अनिर्णित असताना किंवा त्याच्या दोषसिद्धीविरुद्ध त्याने केलेले अपील अनिर्णित असताना किंवा अन्य प्रकारे त्याची जामीनावर सुटका करण्यात आली असेल तेव्हा संबंधित प्राधिकारी अशी गोष्टसुद्धा दुसऱ्या अनुसूचित नमूद केलेल्या योग्य त्या नमुन्यात अध्यक्षाना कळवील.
२८७. नियम २८५ किंवा नियम २८६ मध्ये उल्लेखिलेला पत्रव्यवहार अध्यक्षाना मिळाल्यावर अध्यक्ष, शक्य तितक्या लवकर, पुढील रीतीने त्याबाबतीत कार्यवाही करतील :-

- (एक) अधिवेशन चालू असताना अशी अटक करण्यात आली असेल किंवा स्थानबध्द किंवा कैद करण्यात आली असेल तर अध्यक्ष ही गोष्ट सभागृहास कळवतील, अधिवेशन चालू असतानाच, त्यानंतर सदस्यांची सुटका करण्यात आल असेल तर उक्त गोष्टसुध्दा सभागृहास कळवण्यात येईल.
- (दोन) ज्या कोणत्याही सदस्यास सभागृहाचे अधिवेशन चालू नसेल तेव्हा अटक करण्यात आली असेल किंवा स्थानबध्द किंवा कैद करण्यात आले असेल त्या सदस्यांचे अशा रितीने अटकेत किंवा स्थानबध्दतेत किंवा कैदेत असणे सभागृहाचे अधिवेशन सुरु झाल्यावरही चालू असेल तर, अध्यक्ष अशी गोष्ट सभागृहास कळवतील. अधिवेशन चालू असतानाच, त्यानंतर सदस्यांची सुटका करण्यात आली असेल तर, उक्त गोष्टसुध्दा सभागृहास कळवण्यात येईल.
- (तीन) इतर सर्व बाबतीत अशा प्रकारचा पत्रव्यवहार विधानसभेच्या सदस्यांच्या माहितीसाठी "बुलेटिनमध्ये" प्रसिध्द करण्यात यावा असा अध्यक्ष निदेश देतील.

(क) सभागृहाच्या आवारात वैध आदेशिका बजावण्याची आणि अटक करण्याची कार्यपध्दती

२८८. अध्यक्षांची परवानगी मिळाल्याशिवाय सभागृहाच्या आवारात कोणत्याही प्रकारे अटक करण्यात येणार नाही.
२८९. अध्यक्षांची परवानगी मिळाल्याशिवाय सभागृहाच्या आवारात फौजदारी स्वरुपाची किंवा दिवाणी स्वरुपाची अशी कोणतीही वैध आदेशिका बजावण्यात येणार नाही.

(महाराष्ट्र विधानसभा नियम पुस्तिका, पृष्ठ क्र. ११६-१२०)

मा.अध्यक्ष, विधानसभा यांचे निदेश

निदेश क्र. ७

महाराष्ट्र विधानसभा नियमांतील नियम २८३ मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र विधानसभेच्या अध्यक्षांनी खालील निदेश काढले आहेत.	
१	विषयात किंवा संदर्भात एत्द्विरुद्ध काही नसल्यास, या निदेशात, -
(अ)	"समिती" या शब्दाचा अर्थ महाराष्ट्र विधानसभा नियमांतील नियम २७८ अन्वये अध्यक्षांनी नियुक्त केलेली समिती;
(ब)	"समिती प्रमुख" या शब्दाचा अर्थ विशेष हक्क समितीचे समिती प्रमुख ;
(क)	"बैठक" या शब्दाचा अर्थ विशेष हक्क समितीची बैठक ;
(ड)	"सदस्य" या शब्दाचा अर्थ विशेष हक्क समितीचा सदस्य ;
(ई)	"नियम" या शब्दाचा अर्थ महाराष्ट्र विधानसभा नियम.
२.	समितीचे सदस्य, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालयातील अधिकारी आणि समितीप्रमुखांनी बैठकींना उपस्थित राहण्याची परवानगी दिलेल्या इतर व्यक्ती यांच्याव्यतिरिक्त सर्वजण बैठकीतून निघून जातील.
३	(अ) समितीच्या बैठकीत भाषण करू इच्छिणाऱ्या सदस्याने समितीप्रमुखांना उद्देशून भाषण करावे आणि इतर सदस्यांच्या बाबतीत द्यावयाचे अभिप्राय त्यांच्यामार्फत द्यावेत.
	(ब) समितीप्रमुखांनी सांगितल्याखेरीज सदस्यांनी भाषण करू नये.
	(क) दुसरा एखादा सदस्य भाषण करीत असताना, कोणताही सदस्य त्यात अडथळा आणू इच्छित असल्यास, तसे करण्यास त्याला समितीप्रमुखाची परवानगी घ्यावी लागेल.
	(ड) कोणत्याही प्रश्नावर पुरेशी चर्चा झाली आहे असे समितीप्रमुखांस वाटले तर अधिक चर्चा न होऊ देता तो प्रश्न मतास टाकण्याचा आणि निर्णय घेण्याचा त्यांना अधिकार आहे.
	(ई) समितीने आधीच निर्णय घेतला आहे असा कोणताही प्रश्न फेरविचारासाठी घेण्यात यावा अशी एखाद्या सदस्याची इच्छा असेल तर त्याने तसे करण्यासाठी सर्व प्रथम समितीप्रमुखाची परवानगी मिळविली पाहिजे.
४	समितीच्या बैठकीमधील कामकाज चालविताना ज्यासाठी नियमांमधून आणि निदेशांमधून खासकरून तरतूद केलेली नाही त्या गोष्टींचे नियमन करण्याचा समितीप्रमुखास अधिकार राहिल आणि त्यांनी समितीच्या बैठकी चालू असता उपस्थित करण्यात आलेले

		कार्यपध्दतीविषयक सर्व प्रश्न, आणि हरकतीचे मुद्दे, तशाच गोष्टीबाबत असतील ते निर्बंध लक्षात घेऊन, निकालात काढले पाहिजेत आणि त्यावरील त्यांचा निर्णय अखेरचा राहिल.
५	(अ)	समितीच्या कार्यवाहीचा शब्दशः व वृत्तांत सचिवांच्या कार्यालयाने लिहून ठेवला पाहिजे.
	(ब)	अशा कार्यवाहीच्या प्रती समितीप्रमुखाच्या आदेशानुसार समितीच्या सर्व सदस्यांना देण्यात याव्यात.
६	(अ)	समितीचा अहवाल किंवा तिने तात्पुरते किंवा अंतिमरीत्या घेतलेले निर्णय यासहित तिची कार्यवाही सभागृहाला सादर करण्यात येत नाही तोपर्यंत गोपनीय समजली गेली पाहिजे आणि समितीला कार्यवाहीचा सर्व किंवा एक भाग गोषवारा सभागृहासमोर ठेवण्याबाबत निदेश देण्याचा अधिकार आहे.
	(ब)	समितीच्या सदस्यांकडे "गुप्त" किंवा "गोपनीय" असा शिक्का मारून पाठविलेल्या कोणत्याही कागदामधील किंवा दस्तऐवजामधील मजकूर कोणत्याही सदस्यास अध्यक्षांच्या परवानगीशिवाय सभागृहात किंवा अन्य प्रकारे प्रकट करता येणार नाही.
७	(अ)	समितीची कार्यवाही चालू असता तिजकडे सादर करण्यात आलेल्या दस्तऐवजात किंवा कोणाही सदस्याने व्यक्त केलेल्या अभिप्रायात किंवा अभिमतात असंसदीय, असंबद्ध असे शब्द, शब्दप्रयोग किंवा वाक्यप्रयोग आहेत किंवा त्या अभिप्रायांची किंवा अभिमतांची भाषा सौजन्यशील, शिष्टसंमत आणि संयमी नाही किंवा एक प्रकारे अयोग्य अशी आहे असे समितीप्रमुखांचे मत असेल तर त्यांना ते शब्द, शब्दप्रयोग किंवा वाक्यप्रयोग कार्यवाहीतून गाळून टाकण्यासाठी आदेश देण्याचा अधिकार आहे.
	(ब)	वर (अ) मध्ये काहीही असले तरी अध्यक्षांना अशाच परिस्थितीत कार्यवाहीतील कोणताही भाग गाळून टाकण्यासाठी आदेश देण्याचा तसेच गाळून टाकण्यासंबंधीच्या सर्व निर्णयाचे पुनर्विलोकन करण्याचा अधिकार आहे आणि त्यांचा निर्णय अखेरचा राहिल.
८		अध्यक्षांनी नियम २७७ किंवा २८४ खाली विशेषाधिकारभंगाचा प्रश्न विशेषाधिकार समितीकडे सोपविल्यानंतर समिती प्रामुख्याने शक्य तितक्या लवकर विशेषाधिकाराच्या प्रश्नाचा विचार करण्यासाठी समितीची प्राथमिक बैठक बोलाविली पाहिजे आणि

		त्यांसंबंधात करण्यात आलेले खास नियम व निदेश लक्षात घेऊन चौकशीखालील विषयाबाबत तिच्या मते सामान्यतः अनुरण्यात येणारी सर्वोत्तम कार्यपध्दती निश्चिती केली पाहिजे.
९		समितीसमोर ठेवण्यात आलेले संबंधित कागदपत्र पाहिल्यानंतर सकृत-दर्शनी विशेषाधिकारभंगाचे प्रकरण सिध्द झालेले नाही असे तिचे मत झाले तर तिला त्याप्रमाणे विधानसभेकडे अहवाल सादर करता येईल.
१०		अधिक चौकशी करणे आवश्यक आहे असे समितीस वाटले तर तिला तसा पुरावा घेण्याचा, ती ठरविल त्या क्रमाने साक्षीदार तपासण्याचा आणि साक्षीदाराकडे विहित नमुन्यात सूचना जारी करण्याचा अधिकार आहे. (पहिले परिशिष्ट: नमुने "अ", "ब").
११		समितीने विहित नमुन्यात शपथ घेण्यास लावून पुरावा घेतला पाहिजे (पहिले परिशिष्ट: नमुना "क")
१२		समितीला साक्षीदारांची साक्ष घेताना कार्यपध्दतीचे दृष्टीने आवश्यक वाटले तर देशातील सर्वसाधारण कायदांचा, उदाहरणार्थ व्यवहार प्रक्रिया संहिता, दंड संहिता, पुराव्यासंबंधीचा कायदा वगैरे आणि स्वाभाविक न्यायाची तत्वे यांचा अवलंब करता येईल.
१३.		विचाराधीन असलेल्या चौकशीखाली प्रत्यक्षतः येत नसला तरी संबंधित अन्य माहिती आपणासमोर सादर करण्यास समितीस कोणाही साक्षीदारास सांगता येईल.
१४.		संबंधित पक्षकारांचे म्हणणे त्यांनी नियुक्त केलेल्या वकिलामार्फत ऐकण्यास समिती अध्यक्षी परवानगी घेऊन, परवानगी देऊ शकेल.
१५.	(अ)	साक्षीदाराला किंवा साक्षीदारांना साक्षीचे ठिकाणी येण्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या प्रवास वगैरे कारणांवरून होणारा खर्च त्यांना बोलविणाऱ्या पक्षकारांनी केला पाहिजे.
	(ब)	समितीने आपणहून बोलाविलेल्या साक्षीदारांबाबत, त्यांचा प्रवासखर्च खालील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालयाला सोसावा लागेल :-
		(एक) सरकारी नोकरांच्या निरनिराळ्या श्रेणींची तुलना करून, समितीने बोलाविलेल्या साक्षीदाराचा किंवा साक्षीदारांचा दर्जा, यथास्थिति, सचिवालय प्रथम निश्चित करील.
		(दोन) वर दाखविल्याप्रमाणे, साक्षीदाराचा दर्जा निश्चित केल्यानंतर, तुलनात्मक

		दर्जाप्रमाणे सरकारी नोकराला, मुंबई नागरी सेवा नियमांखाली मिळण्यायोग्य असलेल्या दराप्रमाणे प्रवास भत्ता देण्यात येईल.
१६.	(अ)	समितीच्या अहवालाचा मसुदा सचिव तयार करतील आणि समितीप्रमुखांनी त्याला मान्यता दिल्यानंतर तो समितीसमोर ठेवण्यात येईल.
	(ब)	अहवालाच्या मसुद्यासंबंधात इतर कोणत्याही कागदपत्रांसहित, त्याच्या टंकलिखित, चक्रमुद्रित किंवा अंतिम मुद्रणपूर्व प्रती, त्यावर विचार करण्याचे वेळी किंवा विचार करण्यासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या तारखेपूर्वी समितीच्या सभासदांमध्ये प्रसृत करण्याचा समितीप्रमुख निदेश देतील.
१७.		अध्यक्षांच्या, सभापतींच्या, समितीच्या किंवा सभागृहाच्या आदेशानुसार, यथास्थिती, कोणत्याही व्यक्तीवर बजाविण्यात यावयाच्या एखाद्या आदेशिकेसंबंधात, प्रत्येक बाबतीत आवश्यक असलेल्या परिस्थितीप्रमाणे त्यातील फेरबदलासहित, ती आदेशिका दुसऱ्या अनुसूचीत दर्शविलेल्या नमुन्याप्रमाणे बजावण्यात येईल. त्यात नमूद केलेल्या त्या त्या कारणांसाठी सदरहू नमुन्यांचा उपयोग करण्यात येईल.

(महाराष्ट्र विधानसभा नियमांन्वये मा.अध्यक्ष यांनी दिलेले निदेश पुस्तिका, पृष्ठ क्र.२२-२९)

विधानपरिषद विशेषाधिकार समिती

पूर्वतिहास - विशेष हक्क समिती प्रथम तत्कालीन मुंबई राज्यात दिनांक ३० मार्च, १९५३ रोजी स्थापन करण्यात आली. त्यावेळी ह्या समितीचे समिती प्रमुख श्री. के. के. शहा हे होते. लोकसभेत ही समिती प्रथम दिनांक १ एप्रिल, १९५० रोजी स्थापन करण्यात आली.

(१) समितीची रचना - विधानपरिषद नियमातील नियम २४५ अन्वये सभापती विधानपरिषदेच्या अधिवेशनाच्या सुरुवातीस अकरा सदस्यांहून अधिक नाहीत इतक्या सदस्यांची विशेष हक्क समिती नामनिर्देशित करतात.

समिती सदस्य, नवीन समितीची रचना होईपर्यंत पद धारण करतात.

(२) समितीचे कार्य - समिती तिच्याकडे विचारार्थ पाठविलेल्या प्रत्येक प्रश्नाची तपासणी केल्यानंतर नैसर्गिक न्याय तत्वानुसार संबंधित व्यक्तीस आपले मुद्दे स्पष्ट करण्याची संधी दिल्यावर प्रत्येक प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीच्या संदर्भात त्यात विशेषाधिकाराचा भंग होतो किंवा कसे आणि होत असल्यास विशेषाधिकाराच्या भंगाचे स्वरूप व तो होण्यास कारणीभूत झालेली परिस्थिती ठरविते आणि त्याविषयी आपल्या शिफारशीसह अहवाल सादर करते.

विशेषाधिकार समितीपुढे प्रकरण चौकशीसाठी आल्यावर अशा चौकशीसाठी साक्षीदारांस बोलावता येते किंवा त्यांना समितीच्या उपयोगासाठी आवश्यक ते कागदपत्र हजर करावे लागतात.

समितीपुढे सादर करण्यात आलेल्या संबंधित कागदपत्रांचा अभ्यास करून त्यात सकृतदर्शनी हक्कभंग झाला नसल्याचे समितीचे मत झाले असेल तर त्यानुसार समिती सभागृहास कळवते.

अशा प्रकरणी सकृतदर्शनी हक्कभंग झाल्याचे आढळल्यास व या संदर्भात अधिक चौकशीची आवश्यकता आहे असे समितीचे मत झाले तर समिती ज्या व्यक्तीविरुद्ध हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करण्यात आला असेल त्याला कारणे दाखवा नोटीस पाठवून लेखी निवेदन मागवू शकते. अशा प्रकारे संबंधितांकडून लेखी निवेदन प्राप्त झाल्यानंतर त्यावर विचारविनिमय करून समिती प्रकरणाबाबत विचारार्थ मुद्दे निश्चित करते. आवश्यक तेव्हा साक्षीपुराव्यासाठी संबंधितांना बोलावले जाते. साक्ष झाल्यावर किंवा पुराव्याचे कागदपत्र बघितल्यानंतर आणि विचारविमर्श पूर्ण झाल्यावर समिती प्रत्येक मुद्द्यांवर निष्कर्ष काढते. त्यानंतर अंतिम अहवाल तयार करून त्यास समिती प्रमुखांची मान्यता घेऊन सभागृहात चर्चेसाठी ठेवला जातो. त्यानंतर सभागृहाने अहवालावर घेतलेल्या निर्णयानुसार आवश्यक ठरणारी पुढील कारवाई केली जाते.

समिती एखाद्या प्रकरणी विशेष हक्कभंग झाला असल्याच्या निष्कर्षाप्रत आल्यास दोषी ठरविण्यात आलेल्या व्यक्तींना देण्यात यावयाच्या शिक्षेची शिफारस अहवालाव्दारे करते. सर्व साधारणपणे शिक्षांचे स्वरूप खालीलप्रमाणे असते :-

- (अ) सभागृहाची नापसंती दोषी व्यक्तीस कळविणे.
- (ब) दोषी व्यक्तीस सभागृहासमोर आणून समज देणे.
- (क) दोषी व्यक्तीस कारावासाची शिक्षा देणे.
- (ड) वृत्तपत्रांबाबत - जाहीर दिलगिरी प्रदर्शित करणे/वार्ताहर गॅलरी पास रद्द करणे.

दोषी व्यक्तींनी क्षमायाचना केल्यास शिक्षेची शिफारस करण्यात येऊनही सभागृह त्याप्रकरणी सुनावलेली शिक्षा मोठ्या मनाने माफ करते अथवा कमी करते.

विधानसभा विशेषाधिकार समिती

पूर्वतिहास - विशेषाधिकार समिती प्रथम तत्कालीन मुंबई राज्यात दिनांक ३० मार्च, १९५३ रोजी स्थापन करण्यात आली. त्यावेळी ह्या समितीचे समिती प्रमुख श्री. के. के. शहा हे होते. लोकसभेत ही समिती प्रथम दिनांक १ एप्रिल, १९५० रोजी स्थापन करण्यात आली.

(१) समितीची रचना - विधानसभा अध्यक्ष विधानसभेच्या अधिवेशनाच्या सुरुवातीस पंधरा सदस्यांहून अधिक नाहीत इतक्या सदस्यांची विशेषाधिकार समिती नामनिर्देशित करतात.

समिती सदस्य, नवीन समितीची रचना होईपर्यंत पद धारण करतात.

(२) समितीचे कार्य - समिती तिच्याकडे विचारार्थ पाठविलेल्या प्रत्येक प्रश्नाची तपासणी केल्यानंतर नैसर्गिक न्याय तत्वानुसार संबंधित व्यक्तीस आपले मुद्दे स्पष्ट करण्याची संधी दिल्यावर प्रत्येक प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीच्या संदर्भात त्यात विशेषाधिकाराचा भंग होतो किंवा कसे आणि होत असल्यास विशेषाधिकाराच्या भंगाचे स्वरूप व तो होण्यास कारणीभूत झालेली परिस्थिती ठरविते आणि त्याविषयी आपल्या शिफारशींसह अहवाल सादर करते.

विशेषाधिकार समितीपुढे प्रकरण चौकशीसाठी आल्यावर अशा चौकशीसाठी साक्षीदारांस बोलावता येते किंवा त्यांना समितीच्या उपयोगासाठी आवश्यक ते कागदपत्र हजर करावे लागतात.

समितीपुढे सादर करण्यात आलेल्या संबंधित कागदपत्रांचा अभ्यास करून त्यात सकृतदर्शनी हक्कभंग झाला नसल्याचे समितीचे मत झाले असेल तर त्यानुसार समिती सभागृहास कळवते.

अशा प्रकरणी सकृतदर्शनी हक्कभंग झाल्याचे आढळल्यास व या संदर्भात अधिक चौकशीची आवश्यकता आहे असे समितीचे मत झाले तर समिती ज्या व्यक्तीविरुद्ध हक्कभंगाचा प्रश्न उपस्थित करण्यात आला असेल त्याला कारणे दाखवा नोटीस पाठवून लेखी निवेदन मागवू शकते. अशा प्रकारे संबंधितांकडून लेखी निवेदन प्राप्त झाल्यानंतर त्यावर विचारविनिमय करून समिती प्रकरणाबाबत विचारार्थ मुद्दे निश्चित करते. आवश्यक तेव्हा साक्षीपुराव्यासाठी संबंधितांना बोलावले जाते. साक्ष झाल्यावर किंवा पुराव्याचे कागदपत्र बघितल्यानंतर आणि विचारविमर्श पूर्ण झाल्यावर समिती प्रत्येक मुद्द्यांवर निष्कर्ष काढते. त्यानंतर अंतिम अहवाल तयार करून त्यास समिती प्रमुखांची मान्यता घेऊन सभागृहात चर्चेसाठी ठेवला जातो. त्यानंतर सभागृहाने अहवालावर घेतलेल्या निर्णयानुसार आवश्यक ठरणारी पुढील कारवाई केली जाते.

समिती एखाद्या प्रकरणी विशेष हक्कभंग झाला असल्याच्या निष्कर्षाप्रत आल्यास दोषी ठरविण्यात आलेल्या व्यक्तींना देण्यात यावयाच्या शिक्षेची शिफारस अहवालाव्दारे करते. सर्व साधारणपणे शिक्षांचे स्वरूप खालीलप्रमाणे असते :-

- (अ) सभागृहाची नापसंती दोषी व्यक्तीस कळविणे.
- (ब) दोषी व्यक्तीस सभागृहासमोर आणून समज देणे.
- (क) दोषी व्यक्तीस कारावासाची शिक्षा देणे.
- (ड) वृत्तपत्रांबाबत - जाहीर दिलगिरी प्रदर्शित करणे/वार्ताहर गॅलरी पास रद्द करणे.

दोषी व्यक्तींनी क्षमायाचना केल्यास शिक्षेची शिफारस करण्यात येऊनही सभागृह त्याप्रकरणी सुनावलेली शिक्षा मोठ्या मनाने माफ करते अथवा कमी करते.

विशेष हक्क समिती

विशेषाधिकार भंग प्रकरणी देण्यात आलेल्या तुरुंगवासाच्या शिक्षांच्या प्रकरणांचे
विवरणपत्र(महाराष्ट्र विधानमंडळातील विशेषाधिकार भंगाच्या प्रकरणांचा सारसंग्रह
(१९५२ ते १९९४) या प्रकाशनाच्या आधारे)

अ.क्र. (१)	प्रकरणाचे नाव (२)	कोणाविरुद्ध (३)	प्रमादाचे स्वरूप (४)	समितीने केलेली शिफारस (५)	सभागृहाने मान्य केलेला प्रस्ताव (६)
१.	"श्री. ढाकणे" प्रकरण (विधानसभा)	श्री.बबनराव ढाकणे	अध्यक्षांच्या गॅलरीतून घोषणा देऊन, पत्रके फेकून सभागृहाच्या कामकाजामध्ये अडथळा आणला.	श्री. ढाकणे यांना ७ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे.	दि. ९ जुलै, १९६८ रोजी सभागृहाने समितीची शिफारस स्विकारली.
२.	"प्रशस्ती" प्रकरण (विधानसभा)	"प्रशस्ती" या मराठी साप्ताहिकाचे संपादक, मुद्रक व प्रकाशक	"या आमदारांना जिवंत जाळा" या शीर्षकाखालील लेखामध्ये आमदारांवर व मा. अध्यक्षांवर टीकाटिप्पणी केली.	संपादक, मुद्रक व प्रकाशक साप्ताहिक "प्रशस्ती" यांना ३० दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे.	दि. १६ नोव्हेंबर, १९७३ रोजी सभागृहाने समितीची शिफारस स्विकारली व त्यानुसार संपादकांस तुरुंगात टाकण्यात आले.
३.	"रणांगण" प्रकरण (विधानसभा)	"रणांगण" या मराठी साप्ताहिकाचे संपादक, मुद्रक व प्रकाशक	विधानसभेच्या दि. ८ एप्रिल, १९७५ रोजीच्या कार्यवाही वृत्तावर तसेच सभागृह व सदस्यांवर टीका केली.	संपादक, मुद्रक व प्रकाशक साप्ताहिक "रणांगण"यांना ९० दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे.	दि. २८ नोव्हेंबर, १९७५ रोजी सभागृहाने समितीची शिफारस एकमताने स्विकारली.
४.	"रेल्वे" प्रकरण (विधानसभा)	१) श्री. विनोद फत्तेपुरीया २) श्री. पुरुषोत्तमलाल चतुर्वेदी (चौबे), विशेष कार्यकारी दंडाधिकारी ३) श्री. देसराज, सिनियर डिव्हिजनल अकाउंटन्स ऑफिसर आणि श्री. तिरपुडे, चीफ रिझर्व्हेशन इन्स्पेक्टर	सभागृहाची बैठक संपल्यानंतर आपापल्या मतदारसंघात जात असताना रेल्वे अधिकाऱ्यांनी व प्रवाशांनी सदस्यांना अवमानास्पद वागणूक दिली.	१) श्री. फत्तेपुरीया यांना ९० दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. २) श्री. चतुर्वेदी यांना ७ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. ३) श्री. देसराज व श्री. तिरपुडे यांना ३० दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे.	दि. २९ जुलै, १९८८ रोजी सभागृहाने खालीलप्रमाणे सुधारणा सुचविणारा प्रस्ताव एकमताने संमत केला. १) श्री. विनोद फत्तेपुरीया यांना ८ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. २) श्री. पुरुषोत्तमलाल चतुर्वेदी (चौबे) यांना ७ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. ३) श्री. देसराज यांना १५ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. ४) श्री. तिरपुडे यांना सभागृहाच्या न्यायासनासमोर बोलावून समज देण्यात यावी.
५.	"रेल्वे" प्रकरण (विधानपरिषद)	१) श्री. फत्तेपुरीया २) श्री. खैरकर व श्री. देसराज ३) श्री. वर्मा व श्री. तिरपुडे	सभागृहाची बैठक संपल्यानंतर आपापल्या मतदारसंघात जात असताना रेल्वे अधिकाऱ्यांनी व प्रवाशांनी सदस्यांना अवमानास्पद वागणूक दिली.	१) श्री. फत्तेपुरीया यांना ३० दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. २) श्री. खैरकर व श्री. देसराज यांना सभागृहाच्या न्यायासनासमोर बोलावून समज देण्यात यावी व सभागृहाची बैठक संपेपर्यंत त्यांना ताब्यात घ्यावे. ३) श्री. वर्मा व श्री. तिरपुडे यांना सभागृहाच्या न्यायासनासमोर बोलावून समज देण्यात यावी.	दि. २६ जुलै, १९८८ रोजी सभागृहाने खालीलप्रमाणे सुधारणा सुचविणारा प्रस्ताव एकमताने संमत केला. १) श्री. फत्तेपुरीया यांना ७ दिवस कारावासात पाठविण्यात यावे. २) श्री. देसराज, श्री. तिरपुडे व श्री. वर्मा यांना सभागृहाच्या न्यायासनासमोर बोलावून समज देण्यात यावी.
६.	"दक्षता" प्रकरण (विधानसभा)	"दक्षता" मासिकाचे संपादक, मुद्रक व प्रकाशक तसेच	विधानसभा प्रश्नोत्तराबाबतच्या मजकुराचा संदर्भ देऊन विधानमंडळ सदस्यांवर	लेखाचे लेखक श्री. मनोहर हिरे यांना ५ दिवसांसाठी कारावासात	दि. ३ मार्च, १९९० रोजी सातवी विधानसभा

		त्यातील लेखाचे लेखक, श्री. मनोहर हिरे	हेत्वारीप केले.	पाठविण्यात यावे.	विसर्जित झाल्यामुळे अहवाल सभागृहात विचारार्थ येऊ शकला नाही.
७.	"श्री. रामदास नायक आणि श्री. धरमचंद चोरडिया" प्रकरण (विधानपरिषद)	श्री. रामदास नायक आणि श्री. धरमचंद चोरडिया	पत्रकार परिषदेमध्ये मा.विधानसभा अध्यक्षबाबल आक्षेपार्ह भाष्य तसेच टीका केली.	श्री. नायक व श्री. चोरडिया यांना १४ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. तसेच श्री. रामदास नायक यांना, समिती सदस्यांना अशिष्ट भाषेत पत्र पाठविल्याबाबल अतिरिक्त एक दिवस जादा कारावासाची शिक्षा देण्यात यावी.	दि. २९ जुलै, १९९१ रोजी प्रस्तावात सुधारणा करून श्री. नायक व श्री. चोरडिया यांना एक दिवसाची कारावासाची शिक्षा देण्याचे सभागृहात ठरविण्यात आले.
८.	"आपलं महानगर" प्रकरण (विधानसभा)	"आपलं महानगर" या सायं-दैनिकाचे संपादक, मुद्रक व प्रकाशक श्री. निखिल वागळे	"ही ढोंगबाजी कशासाठी?" या शीर्षकाखाली प्रसिध्द झालेल्या लेखात सभागृहाच्या कामकाजाच्या वृत्तांतावर टीकाटिप्पणी केली.	श्री. वागळे यांना ३ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे. समितीने आदेश देऊनही समितीपुढे हजर न राहण्याच्या, साक्षीपुरावा सादर करण्याचे नाकारण्याच्या व उलट समितीच्या अधिकाराचा अधिक्षेप करणारे आव्हानात्मक पत्र लिहिण्याच्या प्रमादाबाबल त्यांना एक दिवसासाठी जादा कारावासात पाठविण्यात यावे.	दि. २१ एप्रिल, १९९४ रोजी सभागृहाने समितीची शिफारस एकमताने रिव्कारली.
९.	"सामना" प्रकरण (विधानसभा)	"द.सामना" या दैनिकाचे संपादक श्री. बाळ ठाकरे आणि मुद्रक व प्रकाशक श्री. सुभाष देसाई	मा.अध्यक्ष, विधानसभा यांच्यासंबंधी आक्षेपार्ह मजकूर प्रसिध्द केला तसेच मा.अध्यक्षांविषयी, मुख्यमंत्र्यांच्या हातातील बोलके बाहुले असे व्यंगचित्र रेखाटले.	श्री. ठाकरे व श्री. देसाई यांना ७ दिवसांसाठी कारावासात पाठविण्यात यावे.	मुख्यमंत्र्यांनी सुचविलेल्या सुधारणेनुसार समितीच्या अभिप्रायांच्या संदर्भात पुनर्विचार करण्यासाठी सदर प्रकरण समितीकडे पुन्हा सुपूर्द करण्यात आले. तदनंतर मार्च, १९९५ मध्ये आठवी विधानसभा विसर्जित झाल्यामुळे सदर प्रकरण व्यपगत झाले.
१०.	"श्री.मनजितसिंग सेठी" प्रकरण (विधानसभा)	"श्री.मनजितसिंग सेठी, बार मालक असोसिएशन यांच्या विरुद्ध"	राज्याचे उप मुख्यमंत्री तथा गृहमंत्री मा.श्री.आर. आर. पाटील यांनी राज्यातील डान्स बार तातडीने बंद करण्याचा निर्णय विधानसभेत दिनांक ३० मार्च, २००५ रोजी जाहिर केला असता श्री.मनजितसिंग सेठी, अध्यक्ष बार मालक असोसिएशन यांनी "या निर्णयाविरोधात डान्स बारमधील महिला रस्त्यावर उतरतील आणि मंत्र्यांच्या बायकांना बाहेर फिरू देणार नाहीत" अशा धमकीवजा शब्दात त्याचा निषेध केल्यामुळे.	श्री.सेठी यांच्यासारख्या समाजास घातक ठरणाऱ्या प्रवृत्तीला आळा घालण्याची निकड लक्षात घेता त्यांना विशेषाधिकारभंग केल्याबाबल नव्वद दिवसांची कारावासाची शिक्षा देण्यात यावी, अशी समितीची आग्रहाची शिफारस केली. (अहवाल सादर ८/१२/२००५)	दिनांक १२ एप्रिल, २००६ रोजी सदरच्या अहवालावर सभागृहाने विचार केला आणि श्री.मनजितसिंग सेठी यांना ९० दिवसांची कारावासाची शिक्षा देण्यात यावी असा प्रस्ताव पारित केला. त्याच दिवशी श्री.मनजितसिंग सेठी यांना अटक करण्यात आली आणि तुरुंगात पाठविण्यात आले.
११.	"श्री.नंद लाल" प्रकरण (विधानसभा)	श्री. नंदलाल, राज्य निवडणूक आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य यांचेविरुद्ध.	श्री.नंद लाल, राज्य निवडणूक आयुक्त यांनी, त्यांच्याविरुद्ध श्री.जनादन चांदूरकर, विधानसभा सदस्य यांनी उपस्थित कलेल्या विशेष हक्कभंगाच्या सूचनेबाबत विधानसभा विशेष हक्क समितीने मागविलेला खुलासा स्वतःचे स्वाक्षरीने पाठविण्यास टाळाटाळ करून तसेच सदरहू सूचनेच्या अनुषंगाने समितीसमोर साक्षीसाठी उपस्थित राहण्यास नकार देऊन समितीच्या संविधानिक व वैधानिक कार्यामध्ये अडथळा निर्माण केला	श्री.नंद लाल यांना सात दिवसांची दिवाणी कारावासाची शिक्षा देण्यात यावी. तसेच मूळ हक्कभंगाच्या सूचनेवरील पुढील कार्यवाही करणे समितीस शक्य होण्यासाठी श्री.नंद लाल यांना सभागृहाच्या वतीने असेही कळविण्यात यावे की, त्यांनी यापुढे विशेष हक्क समितीने मागविलेले खुलासे स्वतःच्या स्वाक्षरीने समितीस सादर न केल्यास किंवा समितीने बैठकीस उपस्थित राहण्याबाबत कळवूनही ते समितीसमोर उपस्थित न राहिल्यास त्यांचेविरुद्ध याहूनही कडक भूमिका घेणे सभागृहास भाग पडेल.(अहवाल सादर	दिनांक २७ मार्च, २००८ रोजी सदरच्या अहवालावर समितीने प्रस्ताविलेली ७ दिवसांची दिवाणी कारावासाची शिक्षा थोडी अधिकच कठोर आहे असे वाटते. त्यामुळे या प्रकरणी दोन दिवसांची दिवाणी कारावासाची शिक्षा द्यावी असे प्रस्तावित करण्यात आले तसा प्रस्ताव सभागृहाकडे मांडण्यात आला व प्रस्ताव मतास टाकून संमत झाला.

				२७/३/२००८)	
१२.	"श्री.मनेश मंसद" प्रकरण (विधानपरिषद)	"जसलोक हॉस्पिटल, मुंबई मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री.मनेश मंसद यांच्या विरुद्ध"	सन्माननीय विधानपरिषद सदस्य व धर्मदाय आयुक्त, सदस्य असलेल्या श्री.हसन मुश्रीफ मा.विधी व न्याय राज्यमंत्री यांच्या अध्यक्षतेखालील समितीने जसलोक हॉस्पिटलला भेट देऊन रुग्णांचा रेकॉर्ड मागितला असता श्री. मनेश मंसद मुख्यकार्यकारी अधिकारी, जसलोक हॉस्पिटल, मुंबई यांनी रुग्णांचा रेकॉर्ड देण्यास नकार दिला.	श्री.मनेश मंसद यांनी त्यांच्याकडून झालेल्या प्रकाराबाबत सन्माननीय सदस्य, तदर्थ समिती मा.सभापती व सभागृहाची क्षमा मागितली असल्यामुळे त्यांची क्षमायाचना सभागृहाने औदार्य दाखवून स्वीकारावी व या प्रकरणी पुढे कोणतीही कारवाई न करता हे प्रकरण येथेच संपविण्यात यावे. (अहवाल सादर २२/१२/२००९)	दिनांक ८ एप्रिल,२०१० रोजी सदरहू अहवालावर सभागृहाने विचार केला. सभागृहाने समितीच्या शिफारशीस असहमती दर्शवून श्री. मनेश मंसद यांना सर्वोच्च सभागृहाच्या न्यायासनासमोर बोलावून ताकीद देण्यात यावी व भविष्यात असा प्रकार घडल्यास ते कठोर शिक्षेस पात्र राहतील असे त्यांना कळविण्यात यावे असा प्रस्ताव संमत केला. (दिनांक २१ एप्रिल,२०१० रोजी श्री. मनेश मंसद यांना सभागृहाच्या न्यायासनासमोर हजर करण्यात येऊन "भविष्यात असा प्रकार घडल्यास ते कठोर शिक्षेस पात्र राहातील अशी ताकीद देण्यात आली.)
१३	"श्री.जी.एन.वळवी" प्रकरण (विधानसभा)	श्री.जी.एन.वळवी, तत्कालीन प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक विकास प्रकल्प कार्यालय, यावल, जि.जळगाव यांचेविरुद्ध	आदिवासी विकास विभागाच्या नंदुरबार व यावल येथील एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयातील भ्रष्टाचार व गैरव्यवहारामध्ये श्री.जी.एन. वळवी, प्रकल्प अधिकारी यांचा सहभाग असल्यामुळे त्यांच्यावर कारवाई करण्याची मागणी मा.विरोधी पक्षनेत्यांनी व इतर सदस्यांनी दिनांक १४ डिसेंबर, २००९ रोजी विधानसभेत लक्षवेधी सुचनेवरील चर्चेच्या वेळी केल्याने श्री.जी.एन.वळवी यांनी किडून जाऊन आकसाने मा.विरोधी पक्ष नेत्यांविरुद्ध जिल्हा पोलीस प्रशासनाकडे अनुसूचित जाती-जमाती अत्याचार प्रतिबंधक कायद्यांतर्गत गुन्हा दाखल करण्याची तक्रार करून तसेच ह्या विषयी मा.मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठात याचिका दाखल करून श्री.वळवी यांनी त्यांच्यावर असलेल्या गैरव्यवहाराच्या आरोपांची चौकशी दडपण्यासाठी दबाव आणल्यामुळे	दिनांक ८/१२/२०१० प्रस्तुत प्रकरणी श्री.जी.एन.वळवी, तत्कालीन प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक विकास प्रकल्प कार्यालय, यावल, जि.जळगाव यांना सभागृहाच्या न्यायासनासमोर बोलविण्यात येऊन समज देण्यात यावी, अशी समितीने शिफारस केली. दिनांक १२/८/२०११ प्रस्तुत प्रकरणी श्री.जी.एन. वळवी, तत्कालीन प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक विकास प्रकल्प कार्यालय, यावल, जि.जळगाव यांना ३ (तीन) दिवसांच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात यावी, अशी समितीने पुनर्विलोकीत अहवालात शिफारस केली.	दिनांक १३ एप्रिल, २०१२ रोजी सभागृहाने श्री. गुल्या नरशी वळवी, प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, यावल, जि.जळगाव यांच्या संदर्भातील विशेषाधिकार भंगाच्या प्रकरणात त्यांना २ (दोन) दिवसांच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात यावी असा ठराव मंजूर केला व श्री.जी.एन.वळवी, यांनी दोन दिवसांची कारावासाची शिक्षा भोगली. (दिनांक १४/४/२०१२ ते १५/४/२०१२)

विधानपरिषद विशेषहक्क समितीचे अहवाल :

(सन २००९ ते २०१३)

१	<p>मुंबई लिलावती, हिंदुजा व जसलोक इ.धर्मादाय रुग्णालयांच्या तपासणी संदर्भात महाराष्ट्र विधानपरिषदसदस्यांच्या तदर्थ समितीने दिनांक १६ जानेवारी, २००८ रोजी जसलोक हॉस्पिटलला भेट देऊन रुग्णांचे रेकॉर्ड मागितले असता श्री.मनेश मसंद, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जसलोक हॉस्पिटल, मुंबई यांनी समितीस रेकॉर्ड देण्यास नकार दिल्यामुळे तसेच समिती सदस्यांशी दुरुत्तरे व गैरवर्तन केल्यामुळे उद्भवलेल्या समितीच्या, सन्माननीय सदस्यांच्या व महाराष्ट्र विधानपरिषदेच्या विशेष हक्कभंगाच्या प्रकरणांसंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
२	<p>दिनांक १० जून, २००९ रोजी विधानपरिषदेत झालेल्या चर्चेनंतर दैनिक लोकसत्ताच्या दिनांक १२ जून, २००९ रोजीच्या अंकात सुझलॉन एनर्जी लि.च्या वतीने काढण्यात आलेल्या प्रसिध्दी पत्रकात "सुझलॉनचे आजवरचे यश हे केवळ आमच्या पवन उर्जा क्षेत्रातील आकड्यांचे नसून एकूणच जागतिक उद्योग-व्यवसाय क्षेत्रात एक कर्तव्यदक्ष व सामाजिक जाणिवेचे भान असलेली कंपनी असा सुझलॉनचा सार्थ लौकीक आहे. असे असतानाही काही असामाजिक प्रवृत्ती आपल्या क्षुद्र वैयक्तिक स्वार्थापोटी कंपनीवर बिनबुडाचे आरोप करू पाहात आहेत." असा महाराष्ट्र विधानपरिषदेच्या कामकाजावर टिका टिप्पणी करणारा मजकूर प्रसिध्द केल्यामुळे उद्भवलेल्या महाराष्ट्र विधानपरिषद सभागृहाच्या व सन्माननीय सदस्यांचा विशेषाधिकार भंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंदर्भातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
३	<p>"यवमताळ येथे चोरीच्या संशयावरून अटक केलेल्या दोन आरोपींचा पोलीस अधीक्षक कार्यालयात झालेला मृत्यू " या विषयावर सन्माननीय सदस्यांनी दिलेल्या लक्षवेधी सूचनेसंबंधात तत्कालीन मा.गृह राज्यमंत्री (ग्रामीण) यांनी केलेल्या लेखी निवेदनात जाणीवपूर्वक असत्य व सभागृहाची दिशाभूल करणारी माहिती दिल्याचे आरोपीत करून त्यांचेविरुद्ध उपस्थित केलेल्या महाराष्ट्र विधानपरिषद व सन्माननीय सदस्यांच्या विशेष हक्कभंगाच्या आणि अवमानाच्या प्रकरणासंबंधीचा विशेष हक्क समितीचा पुनर्विलोकित अहवाल.</p>

४	<p>व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण संचालनालय, मुंबई व औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था, शेगांव, जिल्हा बुलढाणा तसेच कार्यकारी अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, खामगांव जि.बुलढाणा यांच्या वतीने दिनांक १ मे, २००७ रोजी आयोजित शेगांव, जिल्हा बुलढाणा येथील औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेच्या नवीन इमारतीच्या भूमिपूजनाच्या कार्यक्रमाच्या निमंत्रण पत्रिकेवर श्री.पांडुरंग फुंडकर, सन्माननीय विरोधी पक्ष नेते, विधानपरिषद यांचे नाव न टाकल्यामुळे तसेच त्यांना कार्यक्रमाचे निमंत्रण न दिल्यामुळे उद्भवलेल्या सन्माननीय विरोधी पक्ष नेत्यांच्या व महाराष्ट्र विधानपरिषदेच्या विशेष हक्क भंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
५	<p>सन्माननीय माजी विधान परिषद विरोधी पक्ष नेत्यांनी, बुलढाणा जिल्हा परिषदेतील भ्रष्ट कारभारास जबाबदार असणाऱ्या बुलढाणा जिल्हा परिषदेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकारी व अन्य प्रशासकीय अधिकाऱ्यांविरुद्ध कारवाई व्हावी या मागणीसाठी जिल्हा परिषद कार्यालय येथे सुरु असलेल्या साखळी उपोषणास भेट देऊन उपोषणकर्त्यांची बाजू ऐकून घेतल्यानंतर प्रशासनाची बाजू ऐकण्यासाठी श्री.एम.एच.सावंत, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, बुलढाणा यांच्याशी दूरध्वनीवरून संपर्क साधून उपोषणाच्या ठिकाणी येण्यासाठी आग्रह केला असता श्री.एम.एच.सावंत, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, बुलढाणा यांनी सन्माननीय माजी विधान परिषद विरोधी पक्ष नेत्यांना उध्दटपणाची भाषा वापरल्याने उद्भवलेल्या सन्माननीय माजी विधानपरिषद विरोधी पक्ष नेत्यांच्या व सार्वभौम सभागृहाच्या हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विधानपरिषद विशेषहक्क समितीचा अहवाल.</p>
६	<p>विधानपरिषदेचे माजी मा.विरोधी पक्ष नेते श्री.पांडुरंग फुंडकर यांनी श्री.समाधान डाबेराव, जिल्हा परिषद सदस्य, बुलढाणा यांच्या जातीच्या प्रमाणपत्राबाबत माहिती घेण्यासाठी, श्री. श्रीनिवास कर्वे, सह आयुक्त तथा उपाध्यक्ष, अनुसूचित जमाती प्रमाणपत्र तपासणी समिती, अमरावती यांच्या भ्रमणध्वनीवर संपर्क साधला असता "प्रश्न विचारणारे आपण कोण?" असे बोलून फोन बंद केल्याने तसेच यानंतर मा.विरोधी पक्ष नेत्यांच्या स्वीय सहायकांनी " विरोधी पक्ष नेते आपणाशी बोलू इच्छितात" असे सांगूनही श्री.कर्वे यांच्याशी संपर्क साधण्याचा तीन वेळा प्रयत्न केला असता तिन्ही वेळेस श्री.कर्वे यांनी फोन बंद केल्यामुळे उद्भवलेल्या विशेषाधिकार भंग व अवमानाच्या प्रकरणासंदर्भातील विधानपरिषद विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
७	<p>श्री. पुरुषोत्तम खेडेकर लिखित "महाराज, माफ करा...!!!" या पुस्तकाच्या मुखपृष्ठावर छत्रपती शिवाजी महाराजांचे पाय संत रामदास स्वामी धरतात आणि छत्रपती शिवाजी महाराज त्यांना लाथाडतात असे चित्र छापल्याने व या पुस्तकात संत रामदास स्वामीबद्दल अत्यंत आक्षेपाई विधाने करून त्यांचा अवमानकारक उल्लेख केल्याने उद्भवलेल्या महाराष्ट्र विधानपरिषदेच्या विशेषाधिकारभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंदर्भातील विधानपरिषद विशेषाधिकार समितीचा अहवाल.</p>

विधानसभा विशेषहक्क समितीचे अहवाल :
(सन २००९ ते २०१३)

१	सन्माननीय सदस्या श्रीमती अनुसयाबाई खेडकर यांनी लक्षवेधी सूचना दिल्याचा राग डोक्यात ठेऊन, दिनांक ७ जून, २००८ रोजी महागाईच्या विरोधात नांदेड येथे रस्ता रोको आंदोलनाचे नेतृत्व त्या करीत असताना, श्री.अविनाश सोनावणे, पोलीस निरीक्षक, बजिराबाद पोलीस स्टेशन, नांदेड यांनी महिला पोलिसांच्या अनुपस्थितीत त्यांना धक्काबुक्की करून, जबरदस्तीने पोलीस गाडीमध्ये बसवून, पोलीस स्टेशनला आणून, पोलीस स्टेशनमध्ये अर्वाच्य भाषेत शिवीगाळ करून धक्काबुक्की केल्यामुळे तसेच न्यायालयात नेत असताना गुन्हेगारासारखी वागणूक दिल्यामुळे उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्यांच्या व अवमानाच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
२	श्री.जयकुमार रावल यांनी विधानसभेत तारांकित प्रश्न विचारला म्हणून सन्माननीय सदस्यांवर प्राणघातक हल्ला करण्यात आल्यामुळे तसेच सन्माननीय सदस्यांवर पोलीस अधिकाऱ्यांकडून आकसापोटी गुन्हा दाखल करण्यात आल्यामुळे उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्यांच्या व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
३	दिनांक २९ सप्टेंबर, २००७ रोजी कोल्हापूर जिल्ह्यातील शिरोळ येथील श्री.दत्त शेतकरी सहकारी साखर कारखान्याच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेला सन्माननीय सदस्य श्री.राजू शेटी हे शेतकऱ्यांचे प्रश्न सभागृहात मांडण्याच्या दृष्टीने आवश्यक ती माहिती सनदशीर मार्गाने प्राप्त कमरण्यासाठी गेले असता सन्माननीय सदस्यांवर पोलीसांनी नाहक लाठीमार करून तो रक्तबंबाळ होईस्तोवर मारहाण चालूच ठेवल्यामुळे व त बेशुध्द पडल्यावर औषधोपचार वा वैद्यकीय मदत न करताच त्यांना तेथेच टाकून श्री.शहाजी उमाप, अपर पोलीस अधीक्षक, कोल्हापूर व श्री.सुरेश भेंगडे, तत्कालीन पोलीस उप अधीक्षक, कोल्हापूर निघून गेल्यामुळे ऊस उत्पादकांचे रास्त प्रश्न व अडचणी तसेच कारखान्यातील संचालकांचे गैरव्यवहार याबाबत आगामी अधिवेशनात विधानसभागृहात प्रश्न विचारण्यासाठी हवी असलेली माहिती सन्माननीय सदस्यांना मिळू न शकल्यामुळे उद्भवलेल्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
४	तत्कालीन विधानसभा सदस्य श्री.रामकृष्ण दोधा पाटील यांचेवर दिनांक १७ ऑक्टोबर, २००३ रोजी गुन्हा नोंदविण्यात आल्यानंतर व त्यांना अटक करण्यात आल्यानंतर, त्यांच्या अटक व सुटकेबाबतची माहिती मा.अध्यक्ष, विधानसभा यांना न कळविल्याने पोलीस निरीक्षक श्री.राणे, शिंदखेडा पोलीस ठाणे यांचेविरुद्ध उपस्थित करण्यात आलेल्या महाराष्ट्र विधानसभेच्या व सन्माननीय सदस्यांच्या विशेष हक्कभंगाच्या आणि अवमानाच्या प्रकरणासंबंधीचा विशेष हक्क समितीचा अहवाल.

५	सन्माननीय विधानसभा सदस्य श्री.रतिकान्त पाटील यांचे बंधू व कर्नाटक विधानसभेचे तत्कालीन सन्माननीय सदस्य श्री. रविकान्त पाटील व कुटुंबियांना कै.अशोक कामटे, तत्कालीन पोलीस आयुक्त, सोलापूर व श्री.एल.आर.भोसले, तत्कालीन पोलीस सह आयुक्त, सोलापूर यांनी शिवीगाळ करत मारहाण केल्याने उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्यांच्या व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
६	सन्माननीय सदस्य श्री.सुधीर मुनगंटीवार यांनी सन २००७ मधील हिवाळी अधिवशेनात सभागृहात म.वि.स. नियम २९३ अन्वये उपस्थित केलेल्या प्रस्तावावरील चर्चेमध्ये श्री.अब्दुर रहमान, पोलीस अधीक्षक, यवतमाळ, यांचे सिमी संघटनेशी असलेल्या संबंधाबाबत चौकशीची मागणी केली असता श्री.अमन निर्बान, शहर अध्यक्ष, मुस्लीम विकास मंच, यवमताळ यांनी सन्माननीय सदस्यांचा पुतळा जाळून, त्यांच्या निषेधाच्या बातम्या प्रसिध्द केल्यामुळे उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्यांच्या व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
७	गोंदिया जिल्ह्यातील शिक्षकांच्या समस्यांबाबत तसेच इतर तक्रारींबाबत निवेदन देण्यासाठी सर्वश्री हेमंत पटले, भेरसिंह नागपूरे, अशोक नेते व अतुल देशकर हे सन्माननीय विधानसभा सदस्य श्रीमती शर्वरी गोखले, तत्कालीन प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण विभाग, मंत्रालय यांची भेट घ्यावयास गेले असता श्रीमती शर्वरी गोखले यांनी त्यांना भेटण्यास नकार दिल्याने उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्यांच्या व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
८	अॅड. अहमद खान उस्मान खान पठाण, पुणे यांनी मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठामध्ये याचिका क्रमांक ३१६३/२००७ मध्ये सादर केलेल्या प्रतिज्ञापत्रासोबत, दिनांक १८ जुलै, २००८ रोजीचे विधानसभा सभागृहाचे कार्यवृत्त मा.अध्यक्षांची वा सभागृहाची पूर्वपरवानगी न घेता जोडल्याने उद्भवलेल्या सार्वभौम सभागृहाच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
९	दिनांक २१ जुलै, २००५ रोजी महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळातील खुल्या प्रवर्गातील रिक्त पदे भरण्याबाबत सभागृहात झालेल्या चर्चेच्या वेळी सन्माननीय विधानसभा सदस्यांनी सभागृहात केलेल्या वक्तव्यांवर एस.टी.बॅकवर्ड क्लास आफिसर्स फोरम या राजपत्रित अधिकारी संघटनेचे सदस्य श्री.अरविंद बागडे व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी जाहीर पत्रकाद्वारे टिकाटिप्पणी व निषेध केल्यामुळे उद्भवलेल्या महाराष्ट्र विधानसभेच्या व सन्माननीय सदस्यांच्या विशेष हक्कभंगाच्या आणि अवमानाच्या प्रकरणासंबंधीचा विशेष हक्क समितीचा अहवाल.
१०	आदिवासी विकास विभागाच्या नंदुरबार व यावल येथील एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयातील भ्रष्टाचार व गैरव्यवहारामध्ये श्री.जी.एन.वळवी, प्रकल्प अधिकारी यांचा सहभाग असल्यामुळे त्यांच्यावर कारवाई करण्याची मागणी मा.विरोधी पक्षनेत्यांनी व इतर सदस्यांनी दिनांक १४ डिसेंबर, २००९ रोजी विधानसभेत लक्षवेधी सुचनेवरील चर्चेच्या केल्याने श्री.जी.एन.वळवी यांनी चिडून जाऊन आकसाने मा.विरोधी

	<p>पक्ष नेत्यांविरुद्ध जिल्हा पोलीस प्रशासनाकडे अनुसूचित जाती-जमाती अत्याचार प्रतिबंधक कायद्यांतर्गत गुन्हा दाखल करण्याची तक्रार करून तसेच ह्या विषयी मा.मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठात याचिका दाखल करून श्री.वळवी यांनी त्यांच्यावर असलेल्या गैरव्यवहाराच्या आरोपांची चौकशी दडपण्यासाठी दबाव आणल्यामुळे उद्भवलेल्या विरोधी पक्ष नेते, विधानसभा यांच्या महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
११	<p>आदिवासी विकास विभागाच्या नंदुरबार व यावल येथील एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयातील भ्रष्टाचार व गैरव्यवहारामध्ये श्री.जी.एन.वळवी, प्रकल्प अधिकारी यांचा सहभाग असल्यामुळे त्यांच्यावर कारवाई करण्याची मागणी मा.विरोधी पक्षनेत्यांनी व इतर सदस्यांनी दिनांक १४ डिसेंबर, २००९ रोजी विधानसभेत लक्षवेधी सुचनेवरील चर्चेच्या केल्याने श्री.जी.एन.वळवी यांनी चिडून जाऊन आकसाने मा.विरोधी पक्ष नेत्यांविरुद्ध जिल्हा पोलीस प्रशासनाकडे अनुसूचित जाती-जमाती अत्याचार प्रतिबंधक कायद्यांतर्गत गुन्हा दाखल करण्याची तक्रार करून तसेच ह्या विषयी मा.मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठात याचिका दाखल करून श्री.वळवी यांनी त्यांच्यावर असलेल्या गैरव्यवहाराच्या आरोपांची चौकशी दडपण्यासाठी दबाव आणल्यामुळे उद्भवलेल्या विरोधी पक्ष नेते, विधानसभा यांच्या महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा पुनर्विलोकित अहवाल.</p>
१२	<p>श्री.श्रीनिवास कर्वे, तत्कालीन सह आयुक्त तथा उपाध्यक्ष, अनुसूचित जमाती प्रमाणपत्र तपासणी समिती, अमरावती यांना महाराष्ट्र विधानमंडळाच्या अनुसूचित जमाती कल्याण समितीच्या बैठकीस साक्षीसाठी उपस्थित राहण्याबाबत समितीने कळविलेले असतानाही त्यांनी वेगवेगळी कारणे दाखवून समितीच्या बैठकीस हेतूपुरस्सर गैरहजर राहून विधानमंडळाच्या अनुसूचित जमाती कल्याण समितीच्या व सार्वभौम सभागृहाच्या वैधानिक कामकाजामध्ये (Legislative Functions) अडथळा निर्माण केल्यामुळे उद्भवलेल्या अनुसूचित जमाती कल्याण समितीच्या तसेच महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्क भंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
१३	<p>अॅड. यशोमती ठाकूर, सन्माननीय विधानसभा सदस्या तथा समिती प्रमुख, महिलांचे हक्क व कल्याण समिती यांचेकडे मोर्शी तालुक्यातील कवठाळ ग्रामपंचायती अंतर्गत एस.टी.प्रवर्गातील श्री.नामुर्ते या व्यक्तीने जात प्रमाणपत्र मिळत नसल्याची तक्रार केल्याने त्याबाबत सर्वसाधारण माहिती घेण्यासाठी सन्माननीय सदस्या श्री.श्रीनिवास कर्वे, तत्कालीन सह आयुक्त तथा उपाध्यक्ष, अनुसूचित जमाती प्रमाणपत्र तपासणी समिती, अमरावती यांच्या कार्यालयात गेल्या असता त्यांनी अपमानास्पद वागणूक दिल्याने व विशेषाधिकार भंगाच्या सूचनेसंदर्भात सादर केलेल्या खुलाश्यात श्री.श्रीनिवास कर्वे यांनी हक्कभंग प्रस्ताव या संसदीय आयुधाच्या वापराबाबत तसेच सन्माननीय सदस्यांच्या कर्तव्य बजावण्यावर टिकाटिप्पणी केल्याने उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्यांच्या व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष हक्कभंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>

१४	<p>सन्माननीय सदस्य श्री.प्रकाश महेता, श्री.देवेंद्र फडणवीस तसेच श्री.एकनाथराव खडसे-पाटील,सन्माननीय विरोधी पक्ष नेते,विधानसभा व इतर सन्माननीय सदस्यांनी दिनांक ८ एप्रिल, २०१० रोजी विधानसभेत "गॅमन नीळकंठ रिअॅलिटी कॉर्पोरेशन" या भागीदारी संस्थेच्या निलकंठ किंगडम, विद्याविहार या प्रोजेक्टच्या संदर्भात लक्षवेधी सूचना दिल्याने संतापून मे.ट्रीटॉप हौसिंग अॅण्ड इस्टेट डेव्हलपर्स प्रायव्हेट लिमिटेड,मुंबई या कंपनीने सन्माननीय सदस्यांना व मा.गृह मंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांना वकिलामार्फत नोटीस पाठविल्याने व त्यायोगे सभागृहाच्या कामकाजावर टीकाटिप्पणी केल्याने तसेच श्री.दिनेश पटेल, संचालक, मे.ट्रीटॉप हौसिंग अॅण्ड इस्टेट डेव्हलपर्स प्रायव्हेट लिमिटेड, मुंबई यांनी यासंदर्भातील लेखी खुलाशात सन्माननीय सदस्यांना संसदीय आयुधाचा वापर करण्याबाबतचा अनाहूत सल्ला देऊन सन्माननीय सदस्यांच्या कर्तव्य बजावण्यावर टीकाटिप्पणी केल्याने सन्माननीय सदस्य,मा.गृह मंत्री व सार्वभौम सभागृहाच्या उद्भवलेल्या विशेष हक्क भंगाच्या व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेष हक्क समितीचा अहवाल.</p>
१५	<p>सन्माननीय सदस्य प्रा.शरद पाटील यांनी सन २०१० च्या अर्थसंकल्पीय सत्रात दिनांक २६ मार्च, २०१० रोजी श्री. रोहिदास पाटील, माजी विधानसभा सदस्य व माजी संसदीय कार्य मंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांच्याविरुद्ध विशेषाधिकार भंगाची सूचना दाखल केल्याने श्री.रोहिदास पाटील यांनी त्याबाबत जाहीर भाषणातून नाराजी व्यक्त करून मा.अध्यक्ष , विधानसभा तसेच सन्माननीय सदस्यांचा अवमान करणारे वक्तव्य केल्याने मा.अध्यक्ष, विधानसभा , सन्माननीय सदस्य तसेच सार्वभौम सभागृहाच्या उद्भवलेल्या विशेषाधिकार भंग व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेषाधिकार समितीचा अहवाल.</p>
१६	<p>श्री.राहुल शेवाळे, नगरसेवक व अध्यक्ष, स्थायी समिती, बृहन्मुंबई महानगरपालिका, मुंबई यांनी दिनांक २१ सप्टेंबर, २०११ रोजी आयबीएन लोकमत या वृत्तवाहीनीवरील "आजचा सवाल" या कार्यक्रमांतर्गत "बृहन्मुंबई महानगरपालिकेची विकासकामे व रस्त्यावर पडलेल्या खड्ड्यांची समस्या" या विषयावरील चर्चेत सन्माननीय सदस्य श्री.बाळा नांदगावकर यांचेवर " ते विधानसभेत प्रश्न उपस्थित करून, कंत्राटदारांना बोलावून त्यांचेकडून टक्केवारी घेतात व तोडीही करतात असे व्यक्तीशः गंभीर आरोप कोणताही सबळ पुरावा नसताना केल्याने उद्भवलेल्या सन्माननीय सदस्य व महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेषाधिकार भंग व अवमानाच्या प्रकरणासंबंधातील विशेषाधिकार समितीचा अहवाल.</p>